

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

“QARABAĞ İQTİSADİ RAYONUNDA FƏALİYYƏT GÖSTƏRƏCƏK
TƏŞKİLATLARDA MÜHASİBAT SİYASƏTİNİN
FORMALAŞDIRILMASI VƏ HƏYATA KEÇİRİLMƏSİ PROBLEMLƏRİ”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Nəcəfli Rauf Əzim

BAKI - 2022

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

_____ **imza**

“ _____ ” _____ **2022-ci il**

“QARABAĞ İQTİSADI RAYONUNDA FƏALİYYƏT GÖSTƏRƏCƏK
TƏŞKİLATLARDA MÜHASİBAT SİYASƏTİNİN
FORMALAŞDIRILMASI VƏ HƏYATA KEÇİRİLMƏSİ PROBLEMLƏRİ”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060402-Mühasibat uçotu və audit

İxtisaslaşma: “Xidmət sferasında mühasibat uçotu və audit”

Qrup: 426

Magistrant:

Nəcəfli Rauf Əzim

_____ **imza**

Elmi rəhbər:

i.ü.f.d., dos. Hacıyeva Amaliya

Rauf qızı

_____ **imza**

Proqram rəhbəri:

i.ü.f.d. Vəliyev Cəbrayıl Xəlil
oğlu

_____ **imza**

Kafedra müdiri:

i.e.d., prof. Kəlbəyev Yaşar Atakışi
oğlu

_____ **imza**

BAKI - 2022

Elm andı

Mən, Rauf Nəcəfli Əzim oğlu and içirəm ki, “Qarabağ iqtisadi rayonunda fəaliyyət göstərəcək təşkilatlarda mühasibat siyasətinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsi problemləri” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

QARABAĞ İQTİSADI RAYONUNDA FƏALİYYƏT GÖSTƏRƏCƏK TƏŞKİLATLARDA MÜHASİBAT SİYASƏTİNİN FORMALAŞDIRILMASI VƏ HƏYATA KEÇİRİLMƏSİ PROBLEMLƏRİ

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktualığı: Mühasibat uçotu siyasəti müəssisə tərəfindən idarəetmə şərtlərinə, başqa sözlə, xərclərin ölçülməsi, ilkin müşahidənin aparılması, cari qruplaşdırılması və müəssisənin fəaliyyəti faktlarının yekun ümumiləşdirilməsi proseduruna uyğun gələn uçot metodlarının məcmusudur. uçot metodunun həyata keçirilməsi.

Tədqiqatın məqsədi: Müəssisənin uçot siyasətinin nəzəri və praktiki əsaslarını dərinlən öyrənməkdir.

Yuxarıda göstərilən məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələri həll etməlisiniz:

- müəssisənin uçot siyasətinin konsepsiyasını və əsas prinsiplərini açıqlamaq;
- uçot siyasətinin formalaşdırılmasının qanunvericilik və normativ tənzimləməsini öyrənmək;

- mühasibat uçotu siyasətinin formalaşdırılması və qəbul edilməsi qaydasını, habelə ona riayət olunmasına nəzarəti öyrənmək;

- uçot siyasətinin açıqlanmasını təsvir edilir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: İstənilən elmi tədqiqat dissertasiyanın mövzusunda, məqsədindən, vəzifələrindən asılı olmayaraq müəyyən üsullarla aparılır.

Tədqiqatın informasiya bazası: Azərbaycan Respublikasının Statistika, normativ aktları, o cümlədən elmi-tədqiqat işlərinin yekunları, təklif və məsləhətləri əhatə edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Hal hazırda Azərbaycanda pandemiya ilə bağlı kitabxanaların işləməməsi ən əsas məhdudiyyətlərdən biridir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri:

- uçot siyasəti elementlərinin və uçot göstəricilərinin qarşılıqlı əlaqəsi; - sənəd dövriyyəsinin və uçot cədvəlinin təkmilləşdirilməsi;

- avtomatlaşdırılmış uçot sistemləri nəzərdən keçirilir;

- maliyyə hesabatlarında məcburi açıqlanmalı olan uçot siyasəti elementlərinin müəyyən siyahısı formalaşdırılır;

- uçot siyasəti aspektləri ətraflı nəzərdən keçirilir.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, müəssisədə mühasibat uçotunun təşkili düzgün seçilmiş uçot siyasətindən və bu siyasətin mühasibat xidmətinin real fəaliyyətində necə həyata keçirilməsindən asılıdır.

Açar sözlər: Yuxarı Qarabağ, mühasibat siyasəti, formalaşma, təşkilatlar, Azərbaycan.

PROBLEMS OF FORMATION AND IMPLEMENTATION OF ACCOUNTING POLICY IN ORGANIZATIONS OPERATING IN KARABAKH ECONOMIC REGION

SUMMARY

The actuality of the subject: Accounting policy is a set of accounting methods in accordance with the management's terms of reference, in other words, the procedure for measuring costs, conducting initial observations, current groupings, and summarizing the facts of the entity's operations. implementation of accounting method.

Purpose and tasks of the research: An in-depth study of the theoretical and practical foundations of an entity's accounting policies.

To achieve the above goal, you must solve the following tasks:

- disclose the concept and basic principles of the entity's accounting policies;
- to study the legislative and normative regulation of the formation of accounting policy;
- to study the procedure for formulating and adopting accounting policies, as well as monitoring their compliance;
- describes the disclosure of accounting policies.

Used research methods: Any scientific research is carried out in certain ways, regardless of the topic, purpose and objectives of the dissertation.

The information base of the research: It covers statistics, normative acts of the Republic of Azerbaijan, as well as the results of scientific research, proposals and recommendations.

Restrictions of research: Currently, one of the main restrictions in Azerbaijan is the non-functioning of libraries due to the pandemic.

The novelty and practical results of investigation:

- Interrelation of accounting policy elements and accounting indicators; - Improving document flow and accounting schedules;
- automated accounting systems are considered;
- a certain list of accounting policy elements that must be disclosed in the financial statements is formed;
- aspects of accounting policy are considered in detail.

Scientific-practical significance of results: The practical significance is that the organization of accounting in the enterprise depends on a well-chosen accounting policy and how this policy is implemented in the actual activities of the accounting service.

Keywords: Upper Karabakh, accounting policy, formation, organizations, Azerbaijan.

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

AR: Azərbaycan Respublikası

DQMV: Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	8
I FƏSİL. MÜƏSSİSƏNİN MÜHASİBAT UÇOTU SİYASƏTİNİN FORMALAŞMASINA ELMİ VƏ NƏZƏRİ YANAŞMA	12
1.1. Mühasibat uçotunun konseptual əsasları, tərkibi və anlayışı.....	12
1.2. Müəssisə uçot sisteminin daxili tənzimlənməsinin əsas elementi kimi uçot siyasəti	21
1.3. Müəssisənin uçot siyasətinin müddələrinin formalaşdırılması xüsusiyyətləri	33
II FƏSİL. MÜƏSSİSƏNİN MÜHASİBAT UÇOTU SİYASƏTİNİN ASPEKTLƏRİNİ TƏYİN ETMƏ ÜSULU VƏ XÜSUSİYYƏTLƏRİ	41
2.1. Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonunda uçot siyasətinin normativ olaraq tövsiyə olunan aspektlərinin formalaşdırılması istiqamətləri	41
2.2. İdarəetmənin formalaşması və uçot siyasətinin analitik aspektləri	43
2.3. Uçot siyasətində beynəlxalq təcrübənin aspektinin formalaşması	45
III FƏSİL. YUXARI QARABAĞ İQTİSADI RAYONUNDA FƏALİYYƏT GÖSTƏRƏK TƏŞKİLATLARDA MÜHASİBAT SİYASƏTİNİN FORMALAŞDIRILMASI VƏ HƏYATA KEÇİRİLMƏSİ PROBLEMLƏRİ MÜHASİBAT SİYASƏTİ ELEMENTLƏRİNİN TƏSİRİ	51
3.1. Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonunda fəaliyyət göstərək təşkilatlarda maliyyə hesabatlarının quruluşu və xüsusiyyətləri	51
3.2. Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonunda fəaliyyət göstərək təşkilatlarda mühasibat siyasətinin göstəricilərinə təsiri	57
3.3. Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonunda fəaliyyət göstərəcək təşkilatlarda Audit sistemi.....	61
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	72
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	74
Sxemlərin siyahısı	78

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Mühasibat uçotu siyasəti müəssisə tərəfindən idarəetmə şərtlərinə, başqa sözlə, xərclərin ölçülməsi, ilkin müşahidənin aparılması, cari qruplaşdırılması və müəssisənin fəaliyyəti faktlarının yekun ümumiləşdirilməsi proseduruna uyğun gələn uçot metodlarının məcmusudur. uçot metodunun həyata keçirilməsi. Bu termin ingilis mənşəli “mühasibat uçotu siyasəti” ifadəsinin rus dilinə tərcüməsi nəticəsində yaranmışdır. Beynəlxalq standartlarda bu ifadə mühasibat uçotu kimi istifadə olunur, baxmayaraq ki, bu termin əslində daha genişdir, çünki o, mühasibat uçotu, nəzarət, planlaşdırma və təsərrüfat fəaliyyətlərinin təhlilini, yəni. bütün əsas nəzarət funksiyalarını ehtiva edir. Qərblə ölkələrində “mühasibat uçotu” termini iqtisadi qərarlar qəbul etmək üçün müstəqil təsərrüfat subyekti haqqında maliyyə məlumatlarını emal edən, ümumiləşdirən və ötürən informasiya sistemi kimi qəbul edilir.

Müxtəlif müəssisələrdə eyni uçot metodunun tətbiqi olan uçot siyasəti fərqli olacaqdır. Qiymətləndirmənin müəyyən üsullarının, təsərrüfat əməliyyatlarının əks etdirilməsi qaydasının, hesablamanın və s. seçim imkanları müəssisənin uçot siyasətinin formalaşdırılması prosesində sərbəstlik səviyyəsini ifadə edir.

Mühasibat uçotu siyasətinin əsas vəzifəsi müəssisənin fəaliyyətinin ən obyektiv əks etdirilməsi, müəssisənin işini mümkün qədər səmərəli idarə etmək üçün onun haqqında dolğun və etibarlı məlumatların formalaşdırılmasıdır.

Uçot siyasətini tərtib etməyə düzgün yanaşma ilə müəssisələrin səmərəliliyinin kifayət qədər əhəmiyyətli dərəcədə artmasına nail olmaq, vergitutmanı optimallaşdırmaq, funksional vəzifələri həm struktur bölmələri, həm də təşkilatın icraçıları arasında rəşional bölüşdürmək mümkündür. Uçot siyasətinin müddəaları əsasında formalaşan mühasibat uçotu məlumatları əsasında istehsalın və ya digər fəaliyyətlərin rentabelliyini və səmərəliliyini artırmağa yönəlmiş müxtəlif idarəetmə qərarları işlənilib hazırlanır və qəbul edilir. Bu səbəbdən mühasibat uçotu siyasətinin əsas ünvanları direktorlar şurasının, səhmdarların ümumi yığıncağının, biznes tərəfdaşlarının və s. idarəetmə qərarlarına təsir

göstərən, qərarları bilavasitə istehsalın səmərəliliyinin artırılmasına yönəlmiş uçot məlumatlarının maraqlı istifadəçiləridir.

Hər bir təşkilat mühasibat uçotundan azad deyil. Hər hansı bir təşkilatın fəaliyyətinin başlanğıcında yaradılması zəruri olan ilk sənədlərdən biri müəssisənin uçot siyasəti haqqında əmrdir.

Bir tərəfdən müəssisənin uçot siyasətində maliyyə hesabatlarının beynəlxalq standartlarının tələblərinin, digər tərəfdən isə onların təsərrüfat fəaliyyətinin xüsusiyyətlərinin birləşdirilməsi zərurəti istənilən növ müəssisənin mühasibat uçotu təcrübəsi üçün ciddi problemdir.

Dissertasiya işinin aktuallığı ondan ibarətdir ki, bu gün mühasibat uçotu metodunun həyata keçirilməsi qaydaları məcmusu olan müəssisənin uçot siyasəti mühasibat uçotundan mümkün olan ən böyük effekti təmin etməlidir. Bu, idarəetmə və maliyyə məlumatlarının vaxtında formalaşması, onun mövcudluğu, etibarlılığı, obyektivliyi, habelə idarəetmə qərarlarının qəbulu və geniş istifadəçilər üçün faydalı olması deməkdir. Müəssisənin idarəetmə problemləri üzrə qərarların qəbul edilməsinin effektivliyi birbaşa olaraq göstərilən uçot funksiyasının həllindən asılı olduğundan, bu işin məqsədi həm də mühasibat uçotunun əsas təşkilati aspektlərini, habelə onların texniki prinsiplərini göstərməkdir.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Mövzuyla bağlı yeni-yeni məsələlər son zamanlar Azərbaycan tədqiqatçılarından Ə.C.Muradov, Ə.Ə.Ələkbərov, T.Ə.Hüseynov, D.A.Bağirov, M.X.Meybullayev, Ə.P.Babayev, S.M.Məmmədov, Ə.Q.Əlirzayev, S.H.Rzayeva, R.B.Əliyev, A.M.Kərimov, M.X.Həsənlı T.A.Quliyev, və başqalarının araşdırmalarında qeydə alınmışdır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Müəssisənin uçot siyasətinin nəzəri və praktiki əsaslarını dərindən öyrənməkdir.

Yuxarıda göstərilən məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələri həll etməlisiniz:

- müəssisənin uçot siyasətinin konsepsiyasını və əsas prinsiplərini açıqlamaq;
- uçot siyasətinin formalaşdırılmasının qanunvericilik və normativ tənzimləməsini öyrənmək;

- mühasibat uçotu siyasətinin formalaşdırılması və qəbul edilməsi qaydasını, habelə ona riayət olunmasına nəzarəti öyrənmək;
- uçot siyasətinin açıqlanmasını təsvir edilir.

Tədqiqat metodları: Tədqiqat müxtəlif üsullardan istifadə edilməklə aparılacaq, onlardan birincisi sorğu üsuludur. Bu üsul tədqiqatda ən çox istifadə edilən üsullardan biridir. Tədqiqat layihəsində istifadə olunan tədqiqat metodları Yuxarı Qarabağın təsərrüfat sektorunda fəaliyyət göstərən təşkilatların problemlərinin praktiki cəhətdən təkmilləşdirilməsində mühasibat uçotu sistemlərinin yaradılması və tətbiqi problemlərinin öyrənilməsi üçün nəzərdə tutulmuşdur. Tədqiqatda müşahidə, müqayisəli, analitik və ümumiləşdirmə üsullarından istifadə olunacaq. Müşahidə yanaşmasına əsaslanaraq, hesabatlılıq siyasətinin qurulması və həyata keçirilməsinin nəticələri Dağlıq Qarabağın iqtisadi sektorunda keçmişdən bu günə qədər fəaliyyət göstərən qurumların inkişafı və əks etdirmə nəticələrinə dair təhlillər aparılacaqdır. Milli Statistika Komitəsi ölkənin yuxarı Qarabağ iqtisadi zonasında fəaliyyət göstərən qurumların statistika sisteminin yaradılması və tətbiqi problemləri üzrə statistik göstəricilərin öyrənilməsində və s. Hökumət məlumatlarından istifadə olunacaq.

Tədqiqatın informasiya bazası: Magistrlik dissertasiyasının nəzəri və metodoloji əsasları informasiya bazasını və tədqiqat metodlarını təşkil edir. Dissertasiya işinin nəzəri, eləcə də metodoloji əsasları bunlardır: “Mühasibat uçotu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (2004), Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi, Milli Mühasibat Uçotu Standartları, Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartları, Mühasibat uçotunun konseptual əsasları, və s.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Dissertasiya işini yazarkən mövzu ilə bağlı Azərbaycan dilində materialların azlığı təşkil etməsi əsas məhdudiyyətlərdəndən biridir.

Tədqiqatının elmi yeniliyi: Dissertasiya tədqiqatının elmi yeniliyi aşağıdakı kimi göstərilir:

- uçot siyasəti elementlərinin və uçot göstəricilərinin qarşılıqlı əlaqəsi; - sənəd dövriyyəsinin və uçot cədvəlinin təkmilləşdirilməsi;

- avtomatlaşdırılmış uçot sistemləri nəzərdən keçirilir;

- maliyyə hesabatlarında məcburi açıqlanmalı olan uçot siyasəti elementlərinin müəyyən siyahısı formalaşdırılır;

- uçot siyasəti aspektləri ətraflı nəzərdən keçirilir.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, müəssisədə mühasibat uçotunun təşkili düzgün seçilmiş uçot siyasətindən və bu siyasətin mühasibat xidmətinin real fəaliyyətində necə həyata keçirilməsindən asılıdır.

I FƏSİL. MÜƏSSİSƏNİN MÜHASİBAT UÇOTU SİYASƏTİNİN FORMALAŞMASINA ELMİ VƏ NƏZƏRİ YANAŞMA

1.1. Mühasibat uçotunun konseptual əsasları, tərkibi və anlayışı

MHBS konsepsiyası bütün standartların və şərtlərin əsasında duran prinsiplər toplusudur. Maliyyə hesabatlarının formalaşdırılması və təqdim edilməsinin əsasını prinsiplər təşkil edir. Konseptual çərçivə aşağıdakı məsələləri birləşdirir:

- 1) maliyyə hesabatının məqsədi;
- 2) əsas fərziyyələr;
- 3) maliyyə hesabatlarında olan məlumatların keyfiyyət xüsusiyyətləri;
- 4) maliyyə hesabatlarının elementləri;
- 5) maliyyə hesabatlarının elementlərinin tanınması meyarları;
- 6) maliyyə hesabatlarının elementlərinin qiymətləndirilməsi;
- 7) kapital və kapitalın saxlanması anlayışı.

MHBS-a əsasən, ümumi təyinatlı maliyyə hesabatlarının məqsədi hesabat verən təşkilat haqqında mövcud və potensial investorlar, borc verənlər və digər kreditorlar üçün həmin müəssisəyə resursların təmin edilməsi ilə bağlı qərarlar qəbul edərkən faydalı olan maliyyə məlumatını təmin etməkdir.

Bu məqsədə nail olmaq üçün mühasibat uçotu məlumatları müəyyən prinsiplərə əsaslanmalı, müəyyən keyfiyyət xüsusiyyətlərinə malik olmalı və müəyyən qaydalara uyğun olaraq tanınan və qiymətləndirilən müəyyən elementləri ehtiva etməlidir.

Konseptual çərçivənin əsas elementlərini nəzərdən keçirək.

Əsas fərziyyələr aşağıdakı prinsiplərdən ibarətdir.

Ədalətli təqdimat və MHBS ilə uyğunluq. Maliyyə hesabatları müəssisənin maliyyə vəziyyətini, maliyyə nəticələrini və pul vəsaitlərinin hərəkətini ədalətli şəkildə əks etdirməlidir. Ədalətli təqdimat aktivlər, öhdəliklər, gəlirlər və xərclər üçün təriflərə və tanınma meyarlarına uyğun olaraq əməliyyatların, digər hadisələrin və şərtlərin nəticələrinin düzgün şəkildə nümayişini tələb edir.

Biznesin davamlılığı. Maliyyə hesabatlarını hazırlayarkən rəhbərlik müəssisənin fəaliyyətini davam etdirmək qabiliyyətini qiymətləndirməlidir. Rəhbərlik müəssisəni ləğv etmək, ticarət fəaliyyətini dayandırmaq niyyətində olmadıqda və ya əlverişli alternativlərin olmaması səbəbindən bunu etməyə məcbur olmadıqda, maliyyə hesabatları fəaliyyətin fasiləsizliyi əsasında hazırlanmalıdır.

Bu fərziyyəni qəbul etmək qərarı təşkilatın rəhbərliyi tərəfindən hesabat tarixindən ən azı 12 ay ərzində gələcəkdə məlumat və niyyətlərin araşdırılması əsasında qəbul edilir.

Hesablama əsasında mühasibat uçotu. Müəssisə maliyyə hesabatlarını pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında məlumat istisna olmaqla, hesablama metodu əsasında hazırlamalıdır. Bu o deməkdir ki, təsərrüfat fəaliyyəti faktlarının uçotu pul vəsaitlərinin alınması və ya ödənilməsi faktından asılı olmayaraq, həmin faktların baş verdiyi vaxtda həyata keçirilir.

Hesabat çərçivəsinin elementlərinə aşağıdakılar daxildir.

Əhəmiyyətlik və Toplama. Müəssisə öz maliyyə hesabatlarında oxşar maddələrin hər bir əhəmiyyətli sinfini ayrıca təqdim etməlidir. Maliyyə hesabatı xarakterinə və ya funksiyasına görə siniflərə (növlərə) qruplaşdırılmış çoxlu sayda əməliyyatların və ya digər hadisələrin işlənməsinin nəticəsidir. Aqreqasiya və təsnifat prosesində son mərhələ maliyyə hesabatlarının özlərində maddələr təşkil edən sıxılmış və təsnifləşdirilmiş məlumatların təqdim edilməsidir.

Əvəzləşdirmə. Müəssisə, MHBS tələb olunmadığı və ya icazə verildiyi hallar istisna olmaqla, aktiv və öhdəlikləri və ya gəlir və xərcləri əvəzləşdirməməlidir. Müəssisə həm aktivləri, həm öhdəlikləri, həm də gəlir və xərcləri ayrıca təqdim edir. Müvafiq olaraq, MHBS tərəfindən icazə verilən hallar istisna olmaqla, aktiv və öhdəliklərin əvəzləşdirilməsinə icazə verilmir.

Hesabatın tezliyi. Müəssisə ən azı ildə bir dəfə tam maliyyə hesabatları dəstini təqdim edir. Tipik olaraq, müəssisə bir il müddətinə ardıcıl olaraq maliyyə hesabatlarını hazırlayır. Bununla belə, bəzi təşkilatlar, məsələn, 52 həftə müddətinə hesabat verməyə üstünlük verirlər.

Müqayisəli məlumat. MHBS-larda başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa və ya tələb olunmayıbsa, əvvəlki dövr üçün müqayisəli məlumat cari dövr üçün maliyyə hesabatlarında təqdim olunan bütün məbləğlər üçün təqdim edilməlidir. Bu tələb maliyyə hesabatlarının ən azı iki dövr üçün təqdim edilməsini nəzərdə tutur: hesabat dövrü və hesabat dövründən əvvəlki. Bu prinsipə ehtiyac hesabat verən istifadəçilərin son və əvvəlki dövrlər üçün hesabat maddələrindəki fərqləri təhlil etmək imkanlarına olan marağı ilə əlaqədardır.

Təqdimatda ardıcılıq. Müəssisə, əgər başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa, maliyyə hesabatlarında maddələrin təqdimatını və təsnifatını dövrdən dövrə saxlamalıdır. Müəssisə maliyyə hesabatlarında məlumatın təqdimatını yalnız yeni təqdimat maliyyə hesabatlarının istifadəçiləri üçün etibarlı və daha uyğun olan məlumat təqdim etdikdə və məlumatın müqayisəliliyinə xələl gəlməməsi üçün yenidən işlənmiş struktur gələcəkdə saxlanıldıqda dəyişir.

Maliyyə məlumatlarının keyfiyyət xüsusiyyətləri maliyyə hesabatlarının istifadəçiləri tərəfindən ən faydalı və tələb olunan məlumat növlərini müəyyən edir. Keyfiyyət xüsusiyyətləri həm maliyyə hesabatları şəklində təqdim olunan maliyyə məlumatlarına, həm də təqdim olunan digər maliyyə məlumatlarına şamil edilir. Məlumatın faydalı olması üçün o, müvafiq olmalı və təmsil etmək nəzərdə tutulan şeyi sədaqətlə təmsil etməlidir. Məhz buna görə də məlumatın aktualıq və doğru təqdimat, konseptual əsaslar kimi xüsusiyyətləri informasiyanın fundamental, keyfiyyət xüsusiyyətlərinə aiddir (Кондраков Н.П. 2012: s.27).

Uyğunluq. Müvafiq maliyyə məlumatları istifadəçilər tərəfindən qəbul edilən qərarlara təsir göstərə bilər. Informasiyanın aktualığı onun mahiyyəti və əhəmiyyətliyi ilə müəyyən edilir.

Materiallıq. Məlumatın buraxılması və ya təhrif edilməsi istifadəçilərin qəbul etdiyi qərarlara təsir edə bildiyi halda əhəmiyyətlidir.

Həqiqi təmsil. Maliyyə hesabatları iqtisadi hadisələr haqqında söz və rəqəmlərlə məlumat verir. Maliyyə məlumatının faydalı olması üçün o, yalnız müvafiq iqtisadi hadisələr haqqında məlumat verməməli, həm də onların həqiqi təmsilini təmin etməlidir. məlumat maliyyə hesabatlarında biznes əməliyyatlarını

doğru şəkildə açıqlamalıdır. Göstərilən parametrlərə cavab vermək üçün display üç xüsusiyyətə malik olmalıdır: tam, neytral və xətasız olmalıdır.

Əsas xüsusiyyətlərə əlavə olaraq, konseptual çərçivə məlumatın faydalılığını artıran keyfiyyət xüsusiyyətlərini müəyyən edir: müqayisə oluna bilən, yoxlanıla bilən, vaxtında və başa düşülür.

Bu xüsusiyyətlərin məqsədi məlumatın maksimum dərəcədə faydalılığını artırmaq və əldə etməkdir. Təcrübədə məlumatın faydalılığını artıran keyfiyyət xüsusiyyətlərinin optimal seçimi istifadəçilərin ehtiyacları və təşkilatın prioritetləri əsasında aparılır.

Maliyyə hesabatlarının elementləri təşkilatın fəaliyyəti haqqında məlumatları ehtiva edən hesabat maddələridir. Başqa sözlə, bunlar təsərrüfat əməliyyatlarının və hadisələrin maliyyə nəticələrinə təsirini əks etdirən iqtisadi məzmununa görə bilavasitə qruplaşdırılmış siniflərdir.

Maliyyə hesabatlarının elementləri (göstəriciləri) “Maliyyə hesabatlarının təqdim edilməsi” adlı 1 №-li MUBS-da öz əksini tapmışdır. Konseptual çərçivə bu elementləri iki qrupa ayırır: balans hesabatında maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi ilə bilavasitə əlaqəli elementlər qrupu (aktivlər, öhdəliklər, kapital) və Maliyyə nəticələri haqqında hesabatda fəaliyyətin qiymətləndirilməsi ilə birbaşa əlaqəli elementlər (gəlirlər, xərclər)-dir.

Beynəlxalq standartlar mühasibat uçotu obyektinin aktiv kimi təsnifləşdirilməsi üçün iki meyar müəyyən edir: bu aktivlə bağlı iqtisadi səmərə əldə etmək ehtimalı yüksəkdir; aktivin dəyəri etibarlı şəkildə ölçülə bilər.

Beləliklə, resursları aktiv kimi müəyyən edərkən MHBS əsasən iqtisadi səmərələrə nəzarət konsepsiyasından çıxış edir. Məsələn, icarəyə götürülmüş əmlak, həmin əmlakın istifadəsindən gözlənilən iqtisadi səmərələrə nəzarət etmək şərti ilə, ondan istifadə edən müəssisə tərəfindən aktiv kimi tanınmalıdır.

Öhdəlik təşkilatın keçmiş hadisələrdən yaranan cari borcudur, onun həlli iqtisadi səmərə ehtiva edən resursların xaricə çıxmasına səbəb olacaqdır. Başqa sözlə, öhdəlik bir təşkilatın müəyyən hərəkətləri yerinə yetirmək vəzifəsi və ya öhdəliyidir. Əgər öhdəlik aktivin köçürülməsi yolu ilə ödənilirsə, öhdəlik balansda

kreditor borcları kimi təqdim olunur. Öhdəliklərin yalnız təqribən ölçülə bildiyi hallarda, onlar balans hesabatında gələcək xərclər üçün ehtiyatlar kimi tanınır.

Kapital, tənliyə uyğun olaraq bütün öhdəlikləri çıxıldıqdan sonra təşkilatın aktivlərində qalan paydır.

$$\text{Kapital} = \text{Kapital} + \text{Gəlir} - \text{Xərclər}.$$

Bu konseptual çərçivənin təklif etdiyi ümumi tərifdir. MHBS kapitalın iki əsas anlayışını təklif edir.

Maliyyə kapitalı anlayışı ondan ibarətdir ki, kapital şirkətin bütün öhdəlikləri çıxıldıqdan sonra qalan aktivlərinin bir hissəsidir. Məsələn, aktivlər üzrə gözlənilən daxilolma 150 min dollar, öhdəliklər üzrə gözlənilən çıxış 100 min dollardır, buna görə də kapital 50 min ABŞ dolları həcmində qiymətləndirilir.

Kapitalın maliyyə konsepsiyası kapitalın xalis aktivlərlə sinonim olduğunu və qoyulmuş pulu və ya investisiya edilmiş alıcılıq qabiliyyətini əks etdirdiyini nəzərdə tutur. Əksər şirkətlər bu konsepsiyaya riayət edirlər. Maliyyə kapitalının saxlanması o deməkdir ki, mənfəət yalnız dövrün sonunda xalis aktivlərin maliyyə (pul) məbləği dövrün əvvəlinə olan xalis aktivlərin maliyyə məbləğindən artıq olduqda əldə edilmiş hesab edilir.

İqtisadi kapital anlayışı ondan ibarətdir ki, kapital təşkilatın istehsal potensialının və əməliyyat imkanlarının səviyyəsi kimi qəbul edilir. Məsələn, bir məhsul vahidinin satışından əldə edilən gəlir 2 dollar, istehsal gücü 2 milyon ədəddir. İldə buna görə də kapital 4 milyon dollar olaraq qiymətləndirilir.

Kapitalın saxlanması konsepsiyaları əslində mənfəəti müəyyənləşdirir. Yalnız kapitalın saxlanması üçün tələb olunan məbləğdən və ya gəlir və xərclər arasındakı fərqdən artıq olan aktiv daxilolmaları mənfəət hesab edilir.

Təşkilatın maliyyə nəticələrini əks etdirən hesabat elementləri gəlir və xərclərdir. Maliyyə hesabatlarının konseptual çərçivəsi onları aşağıdakı kimi müəyyən edir.

Gəlir hesabat dövrü ərzində daxilolmalar və ya aktivlərin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması və ya öhdəliklərin azalması şəklində iqtisadi səmərənin artımını

təmsil edir ki, bu da kapital iştirakçılarının töhfələrinə aid edilməyən kapitalın artması ilə nəticələnir.

Xərclər hesabat dövrü ərzində aktivlərin xaric edilməsi və ya “tükənməsi” və ya öhdəliklərin artması şəklində iqtisadi səmərələrdə azalmaları əks etdirir ki, bu da kapitalın bölüşdürülməsinə aid edilməyən kapitalın azalması ilə nəticələnir.

Təşkilatın adi fəaliyyəti zamanı yaranan gəlir və xərc maddələrini və ona aid olmayanları ayırmaq adətdir. Beləliklə, MHBS gəlirlərin iki sinfini ayırır: təşkilatın adi fəaliyyəti zamanı əldə edilən gəlir (satışdan əldə edilən gəlir, xidmətlərə görə haqlar, qonorar, icarə haqqı və s.) və digər gəlirlər (əsas vəsaitlərin satışından əldə edilən gəlir, valyuta məzənnəsi) (Костылева Ю.Ю., Костылев В.А. 2004: s.67).

18 №-li “Gəlir” MUBS gəliri, kapital iştirakçılarının töhfələrinə aid edilməyən kapitalın artması ilə nəticələnən, müəssisənin adi gedişatında müəyyən bir dövr ərzində iqtisadi səmərələrin ümumi axını kimi müəyyən edir. Gəlirin tanınması meyarları hər bir əməliyyat növü üçün ayrıca müəyyən edilir: malların satışı; xidmətlərin həyata keçirilməsi; faizlər, royaltilər və dividendlər.

Öz növbəsində, xərclər aşağıdakılara bölünür: təşkilatın adi fəaliyyəti zamanı yaranan xərclərə (satış xərcləri, əmək haqqı, amortizasiya və s.); şirkətin fəaliyyəti zamanı baş verə bilən və ya olmaya bilən itkilər.

Zərərler xərc anlayışına cavab verən və həm adi iş prosesində, həm də digər əməliyyatlarda yarana bilən digər xərc maddələrini əks etdirir. Buraya təbii fəlakətlər nəticəsində itkilər, əlverişsiz bazar şəraitindən yaranan reallaşdırılmamış itkilər, məsələn, təşkilatın kreditləri hesabına valyuta məzənnəsinin artması və digər xarici şərtlər daxildir.

Zərərler mənfəət və zərər haqqında hesabatda (gəlir hesabatında) ayrıca və bir qayda olaraq hər hansı əlaqəli gəlir çıxılmaqla tanınır.

Əvvəllər nəzərdən keçirilən maddələrin hər birini maliyyə hesabatlarının elementi kimi tanıya bilmək üçün MHBS maliyyə hesabatlarının elementlərinin tanınması prinsiplərini müəyyən edir. Onların fikrincə, elementin tərifinə cavab verən maddə aşağıdakı hallarda tanınmalıdır: bu maddə ilə bağlı gələcək iqtisadi

səmərənin müəssisəyə daxil olması və ya ondan xaricə daxil olması ehtimalı; obyektin etibarlı şəkildə ölçülə bilən dəyəri və ya dəyəri var.

“Tanınma” konseptual olaraq elementin tərifinə cavab verən və tanınma meyarlarına cavab verən Balans Hesabına və ya Mənfəət və Zərər Hesabatına daxil edilmə prosesi kimi müəyyən edilir. Başqa sözlə, tanınma obyektin sözlərdən istifadə edərək təsvirini və pul məbləğini (qiymətləndirməni), habelə sonuncunun hesabatına daxil edilməsini nəzərdə tutur. Buna görə də, bu meyarlara cavab verən maddələr balans hesabatında və ya mənfəət və zərər haqqında hesabatda tanınmalıdır. Müvafiq olaraq, bu meyarlara cavab verməyən maddələr maliyyə hesabatlarına, izahat materiallarına və qrafik əlavələrə dair qeydlərdə açıqlanır.

Maliyyə hesabatlarının elementləri əks əsasda tanınır. Gəlirlərin tanınması aktivdə artımın (öhdəliyin azalması), xərclərin tanınması ilə - öhdəliyin artmasının (aktivlərin azalması) tanınması ilə eyni vaxtda baş verir.

Maliyyə hesabatlarında elementin tanınması ölçməni əhatə edir. Qiymətləndirmə - məbləğində tanınmalı və balansda və mənfəət və zərər haqqında hesabatda (maliyyə nəticələri haqqında hesabat) maliyyə hesabatlarının elementlərində əks etdirilməli olan pul məbləğinin müəyyən edilməsi prosesidir.

Qiymətləndirmə prosesi xüsusi qiymətləndirmə bazasının seçilməsini nəzərdə tutur. MHBS müxtəlif dərəcələrdə və müxtəlif birləşmələrdə istifadə oluna bilən müxtəlif qiymətləndirmə üsullarından istifadə edir. Qiymətləndirmə üçün əsaslar Konseptual Çərçivədə müəyyən edilib və aşağıdakıları əhatə edir.

İlkin xərc. Aktivlər onlar üçün ödənilmiş pul vəsaitləri və ya pul vəsaitlərinin ekvivalentləri məbləğində və ya satın alınma zamanı onlar üçün təklif edilmiş ədalətli dəyərlə qeydə alınır. Öhdəliklər öhdəliyin müqabilində əldə edilən gəlirlərdə və ya öhdəliyin adi iş prosesində ödənilməsi üçün ödənilməsi gözlənilən pul vəsaitləri və ya pul vəsaitlərinin ekvivalentləri məbləğində uçota alınır. Məsələn: avadanlığın ədalətli dəyəri 7000 ABŞ dolları, daşınma qiyməti 1000 ABŞ dolları, quraşdırma dəyəri 100 dollardır. Avadanlığın ilkin dəyəri 8100 dollardır.

İndiki dəyər. Aktivlər bu anda əldə edildiyi təqdirdə ödəniləcək pul vəsaitlərinin və ya pul vəsaitlərinin ekvivalentlərinin məbləğində hesabatda

göstərilir. Öhdəliklər hazırda öhdəliyi yerinə yetirmək (ödənmək) üçün tələb olunan pul vəsaitlərinin və ya pul vəsaitlərinin ekvivalentlərinin dəyəri ilə əks etdirilir.

Bu qiymətləndirmə texnikası yüksək inflyasiya şəraitində, faktiki maya dəyəri etibarlı qiymətləndirmə təmin edə bilmədikdə istifadə olunur. Diskontlaşdırılmış dəyər ədalətli dəyər və təxmin edilən təsadüfi alışı xərclərinin cəmi kimi müəyyən edilir.

Məsələn: avadanlığın ədalətli dəyəri 7000 ABŞ dolları, təklif olunan daşınma dəyəri 2000 ABŞ dolları, təklif olunan quraşdırmanın dəyəri 200 dollardır. Avadanlığın cari dəyəri 9200 dollardır.

Potensial satış qiyməti və ya xalis satış qiyməti. Aktivlər nizamlı şəkildə aktivin satışından əldə ediləcək pul vəsaitləri və ya pul vəsaitlərinin ekvivalentləri məbləğində uçota alınır. Öhdəliklər adi iş prosesində öhdəliyi yerinə yetirmək üçün ödənilməsi gözlənilən geri qaytarılma dəyəri ilə qeydə alınır.

NPV, məsələn, inventarın zədələndiyi, tamamilə və ya qismən köhnəldiyi və ya satış qiymətinin aşağı düşdüyü hallarda inventarın ölçülməsi üçün istifadə olunur.

Xalis satış dəyəri ədalətli dəyər ilə satış üçün təxmin edilən əlaqəli xərclər arasındakı fərq kimi ölçülür.

Məsələn: avadanlığın ədalətli dəyəri 7000 dollar, daşınma dəyəri 1500 dollar, avadanlığın sökülməsi dəyəri 500 dollardır. Potensial satış qiyməti 9000 dollardır.

İndiki dəyər. Aktivlərin adi iş prosesində yaratması gözlənilən gələcək xalis pul vəsaitlərinin daxilolmalarının dəyərini diskontlaşdırmaqla aktivlər cari dəyəri ilə qeydə alınır. Öhdəliklər adi iş prosesində öhdəliyi yerinə yetirmək üçün tələb olunacaq gələcək xalis pul vəsaitlərinin xaricolmalarının dəyərini diskontlaşdırmaqla cari dəyəri ilə əks etdirilir. Bu dəyər zamanla pulun dəyərinin dəyişməsinə nəzərə almaq zərurəti yarandıqda tətbiq edilir (Кондраков Н.П. 2012).

Məsələn: bank faiz kapitallaşması ilə illik 10% əmanət qəbul edir. Təşkilatın 100 ABŞ dolları ilkin töhfə ilə iki il ərzində debitor borcunu hesablaması üçün

endirim əmsalı tətbiq edilməlidir və alınacaq məbləğ aşağıdakı kimi hesablanacaqdır:

- - 1-ci il: $100 \times 10\% + 100 = 110$ dollar;

- - 2-ci il: $110 \times 10\% + 110 = 121$ dollar və ya $100 \times (1 + 0,1)^2 = 121$ dollar.

Ədalətli dəyər. Ədalətli dəyər, hərtərəfli əməliyyatda məlumatlı olan tərəflər arasında cari əməliyyatda aktivin mübadilə edilə biləcəyi məbləğdir.

Ədalətli dəyər konkret aktiv və ya öhdəlik üçün müəyyən edilir və ölçülən əmlakın spesifik xüsusiyyətlərini (aktivin vəziyyəti, onun yerləşdiyi yer, aktivin satışı və istifadəsinə qoyulan məhdudiyətlər və s.) nəzərə almalıdır. Əslində, ədalətli dəyər bir obyektin rəqabətli mühitdə açıq bazarda satıla biləcəyi bazar qiymətini əks etdirir və buna görə də əhəmiyyətli dalğalanmalara məruz qalır. Ədalətli dəyərdən istifadə digər MHBS-lar ədalətli dəyər əsasında açıqlamaları (ölçmələri) tələb etdikdə və ya icazə verdikdə zəruridir.

Məsələn: şirkət 31 dekabr 2009-cu ildə 10 000 ABŞ dollarına torpaq almışdır. Torpağın ədalətli dəyəri: 31 dekabr 2010-cu il - 15 000 ABŞ dolları, 31 dekabr 2011-ci il tarixinə - 12 000 ABŞ dolları, 31 dekabr 2012-ci il tarixinə - ABŞ dolları 9, 000., 31 dekabr 2013-cü il tarixinə - 9,500 ABŞ dolları, 31 dekabr 2014-cü il tarixinə - 16,000 ABŞ dolları. Beləliklə, torpağın ədalətli dəyərindəki dəyişikliklər kifayət qədər əhəmiyyətlidir.

1.2. Müəssisə uçot sisteminin daxili tənzimlənməsinin əsas elementi kimi uçot siyasəti

İlk dəfə olaraq mühasibat uçotunda uçot siyasəti məsələsinə A.S.Bakaev baxmışdır. Onlar uçot siyasətini ilkin müşahidənin, dəyərin ifadə edilməsinin, cari qruplaşdırılmasının və müəssisənin təsərrüfat fəaliyyətinin faktlarının yekun ümumiləşdirilməsinin həyata keçirilməsi proseduru kimi müəyyən etmişlər.

Mühasibat uçotu siyasəti bir təşkilatı idarə etmək üçün vasitələrdən biridir, başqa sözlə, uçot siyasəti aşağıdakı kimi çıxış edə bilər:

- məsrəflərin, maliyyə nəticələrinin və maliyyə vəziyyətinin idarə edilməsi aləti - hesablanmış vergilərin məbləğinin idarə edilməsi üçün zəruri alət - mühasibat uçotu prosedurlarının vahidləşdirilməsi, habelə onların əmək intensivliyinin azaldılması aləti;

- mühasibat uçotu qaydalarındakı ziddiyyətlərin praktiki həlli üçün zəruri olan alət;

- MMS və MHBS prinsiplərinin həyata keçirilməsi üçün alət. Təəssüf ki, bir çox müəssisələrdə mühasibat uçotu siyasətinin formalaşması hələ də yalnız qanunvericilikdə bunu tələb etdiyinə və çox formal xarakter daşdığına görə baş verir, o zaman ki, onun məzmunu deyil, yalnız sənədin özü mühümdür. İndiki vaxtda uçot siyasəti hər hansı bir təşkilatın iş axınının çox vacib elementi hesab olunur. Normativ-hüquqi mühasibat uçotu sənədləri sırasında qeyd etmək lazımdır ki, 1997-ci ildə nəşr edilmiş “Mühasibat uçotu siyasəti, uçot qiymətləndirmələrində dəyişikliklər və səhvlər” milli mühasibat uçotu standartı AR Maliyyə Nazirliyinin 23.06.97-ci il tarixli əmri ilə təsdiq edilmişdir..

11 №-li MUBS və 8 №-li MUBS-da uçot siyasəti konsepsiyasının məzmunu eynidir və aşağıdakı kimi müəyyən edilmişdir: “Uçot siyasəti maliyyə hesabatlarının tərtibi və təqdim edilməsi üçün qəbul edilən konkret əsas, prinsiplər,

şərtlər, qaydalardır”. Bu tərif ilk növbədə maliyyə hesabatı sisteminin hazırlanmasının əsas metodoloji məqsədini vurğulayır. Bu məqsəd istifadəçiləri ən faydalı məlumatlarla təmin etməkdir ki, bu da öz növbəsində müxtəlif müəssisələrin şərtləri nəzərə alınmaqla konkretləşdirilir (Кондраков Н.П. 2012: s.87).

Uçot siyasəti Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq təşkilatın mühasibat uçotunun aparılması həvalə edilmiş baş mühasib və ya digər şəxs tərəfindən formalaşdırılmalı və təşkilatın rəhbəri tərəfindən təsdiq edilməlidir.

Mühasibat uçotu siyasətini formalaşdırarkən aşağıdakılar təsdiq edilir:

- mühasibat uçotunun aparılması üçün zəruri olan sintetik və analitik hesabları özündə əks etdirən, öz növbəsində hesabatdakı məlumatların vaxtında, habelə dolğunluq tələblərinə cavab verməli olan mühasibat uçotunun iş hesabları planı;
- ilkin uçot sənədlərinin, mühasibat registrlərinin və daxili uçot sənədlərinin formaları;
- təşkilatın aktiv və öhdəliklərinin inventarlaşdırılmasının hansı qaydada aparılacağı;
- mühasibat uçotu məlumatlarının emal ediləcəyi işin gedişi qaydaları və prinsipləri;
- aktiv və öhdəliklərin ölçülməsi yolları;
- təsərrüfat əməliyyatlarının monitorinqi qaydası;
- təşkilatın mühasibat xidməti haqqında əsasnaməni və mühasibatlıq şöbəsinin işçilərinin vəzifə təlimatlarını;
- mühasibat uçotunun formaları;
- mühasibat uçotunun işçi planı;
- mühasibat uçotunun təşkilində digər zəruri qərarlar.

Mühasibat uçotu siyasətində iş sahələrinin bölüşdürülməsi ilə mühasibat xidməti tərəfindən yerinə yetirilən funksiyalar göstərilməlidir: vəzifə və səlahiyyətlər mühasibat işçiləri arasında bölünür, baş mühasibin və təşkilatın mühasibat şöbəsinin digər işçilərinin funksiyaları və səlahiyyətləri müəyyən edilir, inkişaf etdirilir. Mühasibat uçotu mütəxəssislərinin iş təsvirlərini diqqətlə tərtib etsəniz, tez-tez rast gəlinən problemdən, yəni mühasibat uçotu prosesində müxtəlif

pozuntulara, hər bir işçinin əmək töhfəsini qiymətləndirməkdə çətinliklərə səbəb olan ayrı-ayrı işçilərin funksiyalarının müəyyən qeyri-müəyyənliyindən qaça bilərsiniz. Təşkilat və işçilərin bir-birini əvəz etmə problemləridir. Hər biri mühasibat xidmətinə həvalə edilmiş funksiyaların əhatə dairəsi uçot siyasətinin strukturuna təsir göstərir.

Mühasibat uçotu siyasəti təşkilatın idarəetmə sistemində mühasibat uçotu fəaliyyətinin yerini və rolunu, ayrı-ayrı mühasibat uçotu bölmələrinin və mühasibat xidmətinin işçilərinin tərkibini və qarşılıqlı asılılığını, habelə digər şöbələrlə qarşılıqlı əlaqə qaydasını və məlumat mübadiləsi prinsiplərini müəyyən edir.

Mərkəzi mühasibat uçotunun işini asanlaşdırmaq üçün ola bilsin ki, uçot siyasətində ayrı-ayrı sənaye və təsərrüfatların (xüsusilə də nə əsas, nə də istehsal-köməkçiyə aid olmayan) ayrıca balansla ayrılması nəzərdə tutulur. Bu zaman yuxarıda göstərilən sənaye və təsərrüfatların fəaliyyətinin ayrıca uçotu təşkil edilir. Mərkəzi mühasibat idarəsinin mülahizəsinə əsasən belə müəssisələr öz təsərrüfat fəaliyyətləri haqqında məlumatları istənilən vaxt və müxtəlif həcmdə təqdim edə bilərlər. Ayrı-ayrı balansda göstərilən sənaye və təsərrüfatlar üçün uçot siyasəti hesabatın tezliyini, müddətini və həcmi müəyyən etməlidir, təşkilat təqdim olunan hesabatların etibarlılığına cavabdeh olan şəxsi müəyyənləşdirir. Bölmələri ayrıca balansda (müəssisənin tərkibinə daxil olan nümayəndəliklər, filiallar, idarələr) ayırmaq da mümkündür, xüsusən də bu bölmələrin əsas müəssisə ilə coğrafi əlaqəsi olmadığı halda. Belə bölmələr üçün uçot siyasəti tezliyi, həcmi və müddəti müəyyən edir, təqdim olunan hesabatların etibarlılığına cavabdeh olan məsul şəxsi müəyyənləşdirir. İdarəetmə hesabatını yaratmaq üçün müxtəlif fəaliyyət növləri üçün uçot məlumatlarının ayrılmasını nəzərə almaq lazımdır.

Mühasibat uçotu siyasətində ilkin uçot sənədlərinin standart formalarının təqdim edilmədiyi təsərrüfat əməliyyatlarının rəsmiləşdirilməsi üçün istifadə olunan ilkin uçot sənədlərinin formasının təsdiq edilməsi məcburidir.

Standart formaları təqdim olunmayan təsərrüfat fəaliyyəti faktlarının qeydə alınması üçün zəruri olan ilkin uçot sənədlərinin formaları təşkilat tərəfindən "Mühasibat uçotu haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun tələblərinə

uyğun olaraq müstəqil şəkildə hazırlanır. Onlar qanuni qüvvəyə malikdir və aşağıdakı məcburi detalları ehtiva edir:

- sənədi tərtib edən təşkilatın adı, bu da öz növbəsində sənədin konkret təşkilata mənsubluğunu müəyyən etməyə imkan verəcək;

- təsərrüfat əməliyyatının maliyyə-iqtisadi məzmununu əks etdirən sənədin adı. Qeyd etmək lazımdır ki, sənəd təşkilatın özündə işlənib hazırlanıb və uçot siyasətində göstərilibsə, onun forma kodu olmaya bilər, lakin sənəd avtomatik işlənirsə olmalıdır;

- başa çatdırılmış əməliyyatın konkret tarixini müəyyən etməyə imkan verən sənədin tərtib olunma tarixi. Uçotda davamlılıq, tamlıq, məzmunun hüquqi formadan üstünlüyü tələblərinin həyata keçirilməsi üçün zəruridir. Sənədin tərtib olunduğu tarix onun imzalandığı, başqa sözlə təsdiq edildiyi tarix, akt üçün isə hadisənin baş verdiyi tarixdir;

- təsərrüfat əməliyyatının məzmunu sənəd tərtib edilərkən göstərilən ada tam uyğun olmalıdır;

- təsərrüfat əməliyyatının pul və fiziki ifadədə ölçü alətləri;

- təsərrüfat əməliyyatının aparılmasına və onun düzgün tərtib edilməsinə cavabdeh olan vəzifəli şəxslərin adları, habelə həmin şəxslərin şəxsi imzaları tələb olunur.

Mühasibat uçotu siyasətini formalaşdırarkən, zərurət yarandıqda, təşkilat eyni zamanda vahid formaları əlavə təfərrüatlar ilə əlavə etmək və sətir və sütunların formatını dəyişdirmək, onları daraltmaq və ya genişləndirmək hüququna malikdir. Formalara edilən dəyişikliklər müvafiq inzibati sənədlərlə tərtib edilməlidir.

İlkin uçot sənədlərini imzalamaq hüququ olan vəzifəli şəxslərin siyahısı təsdiq edilir, üstəlik, hər bir qrup və hətta ilkin sənədlərin hər bir forması üçün ilkin sənədləri imzalamaq hüququ verilmiş vəzifəli şəxslərin siyahısının təsdiq edilməsi tövsiyə olunur.

Konsolidasiya biznes əməliyyatlarının qanuniliyinə nəzarəti həyata keçirmək üçün zəruridir. Bununla əlaqədar sənədlərdə belə şəxslərin imzalarının deşifrələri olmalıdır. İlkin sənədi imzalamaq hüququ olan vəzifəli şəxs olmadıqda, onu onun

müavini və ya bu vəzifəli şəxsin müavini vəzifəsini icra edən şəxs imzalaya bilər. Belə hallarda sənədi imzalayan şəxsin faktiki vəzifəsini və soyadını göstərmək lazımdır.

Uçot siyasətini iki növə bölmək olar: effektiv və formal. Effektiv uçot siyasəti öz növbəsində müəssisənin inkişaf strategiyasına uyğun gələn və mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq mühasibat uçotu sisteminin fəaliyyətindən maksimum mümkün effekt əldə etməyə kömək edən mühasibat uçotu üsulları, prinsipləri və qaydaları məcmusudur. Bu zaman effekt dedikdə, mühasibat uçotu sistemində həvalə edilmiş müəyyən vəzifələrin həlli yolları və məqsədlərə nail olmaq başa düşülməlidir (Грачева М.Е. 2010: s.66-67).

Qeyd edək ki, müəssisə dövrüyyəsindən asılı olaraq sadələşdirilmiş sistem üzrə gəlir vergisinin ödəyicisi və vergi ödəyicisi ola bilər. 218-ci maddəyə əsasən. “Sadələşdirilmiş verginin ödəyiciləri istənilən ay ərzində vergi tutulan əməliyyatların həcmi 200.000 manatdan çox olmayan şəxslərdir”. Tətbiq olunan vergi rejimindən asılı olaraq şirkət ƏDV ödəyicisi ola və ya olmaya bilər. DMX-nin 219-cu maddəsinə uyğun olaraq “Sadələşdirilmiş vergini ödəyən hüquqi şəxs ƏDV-nin, habelə gəlir vergisinin və əmlak vergisinin ödəyicisi deyil, fiziki şəxsdir, o cümlədən hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən fiziki şəxsgəlir vergisinin və ƏDV-nin ödəyicisi deyillər”. Müəssisənin uçot siyasətini formalaşdırarkən tətbiq olunan vergi rejimini nəzərə almaq lazımdır.

Sənədin tərtib edildiyi andan arxivə təqdim edilməsi anına qədər iş axını adlanan müəyyən bir yoldan keçir. İş prosesinin aşağıdakı mərhələləri sadalanmalıdır: sənədin tərtib edilməsi, sənədin mühasibatlıq şöbəsi tərəfindən qəbulu, sənədin mühasibat uçotu sistemində qeydiyyatı alınması və sənədin arxivə təhvil verilməsi. Düzgün təşkil edilmiş iş axınının əsas vəzifəsi sənədlərin hərəkətini sürətləndirməkdir və iş axınının düzgün ideyası mühasibatlıq şöbəsində lazımi işçilərin sayını müəyyən etməyə, işçilərin işini normalaşdırmaq üçün əsas olmağa imkan verir.

İşin aparılması qaydalarının tərtib edilməsində məqsəd mühasibat uçotu sistemində ilkin sənədlərin yaradılması, nəzarəti və istifadəsi üzrə işlərin

sadələşdirilməsi və mühasibat məlumatlarının formalaşdırılmasının vaxtında aparılmasıdır. İş axını cədvəli bütün mühasibat işlərinin təkmilləşdirilməsinə kömək edir, sənədlərin işlənməsi və hərəkətinin səmərəliliyinin artırılmasına, habelə mühasibat uçotunun nəzarət funksiyalarının gücləndirilməsinə kömək edir ki, bu da öz növbəsində mühasibat xidmətinin keyfiyyətinə təsir göstərir.

Mühasibat uçotu siyasətində təsdiq edilmiş sənəd dövriyyəsi sistemi aşağıdakı məsələləri tənzimləyir:

- ilkin uçot sənədlərinin yaradılacağı prosedur;
- ilkin uçot sənədlərinin blanklarının düzgün doldurulmasına nəzarət;
- ilkin uçot sənədlərinin mühasibatlığa verilməsi şərtləri;
- ilkin mühasibat sənədlərinin arxivə verilmə qaydası.

Sənəd axını üçün ümumi tələblərə aşağıdakılar daxildir:

- ilkin sənədin qeydiyyat tələblərinə uyğun olaraq təsərrüfat əməliyyatlarının aparıldığı vaxtda hazırlanması;

- mühasibat uçotunun işlənməsi üçün vaxtında və tam çatdırılmasına nəzarət etmək məqsədilə sənədlərin mühasibatlığa verilməsi;

- qeydiyyatın tamlığı və düzgün aparılması, tələb olunan rekvizitlərin doldurulması tələblərinə uyğun formada;

- artıq qəbul edilmiş ilkin sənədlərin mühasibatlıq şöbəsi tərəfindən yoxlanılması;

- mahiyyətə təsərrüfat əməliyyatlarının qanuniliyi, sənədlərin ayrı-ayrı göstəricilərinin məntiqi əlaqələndirilməsi, habelə arifmetik hesablamaların düzgün aparılması tələblərinə uyğun olaraq;

- sənədlərin işlənməsi;

- qiymət;

- oxşar sənədlərin iqtisadi məzmununa görə qruplaşdırılması;

- sənədin məzmunundan irəli gələn ayrı-ayrı əməliyyatlar üzrə hesabların müxabirləşməsinin ilkin mühasibat uçotu sənədində göstəricisi olan hesabın verilməsi;

- ilkin uçot sənədlərinin mühasibat uçotu registrləri əsasında tərtib edildikdən sonra arxivə təqdim edilməsi. Şübhəsiz ki, mühasibat şöbəsi mühasibat uçotu ilə təşkilatın digər funksional orqanları arasında mühasibat sənədlərinin hazırlanması, işlənməsi və saxlanması üçün hesabların bölüşdürülməsində maraqlıdır. Bu, mühasibat işçilərinə təşkilatın işçiləri tərəfindən doldurulmalı olan ilkin sənədlərin, məsələn, yol sənədlərinin, avans hesabatlarının və s.

Təşkilatın işçiləri iş qrafikinə uyğun olaraq fəaliyyət sahələrinə aid sənədləri tərtib etməli və təqdim etməlidirlər. Bunun üçün hər bir ifaçıya qrafikdən çıxarış verilməlidir. Çıxarışda podratçının fəaliyyət sahəsinə aid olan sənədlər, onların qeydiyyatına alınma müddəti, habelə bu sənədlərin təqdim olunduğu təşkilatın bölmələri göstərilməlidir.

Təşkilatın baş mühasibi bu mühasibat sənədlərinin digər şöbələr tərəfindən formalaşdırılmasına nəzarət etməli, onların məzmununa, formalaşma və köçürülmə müddətinə nəzarət etməli və yuxarıda göstərilən sənədlərin etibarlılığına nəzarət etmək də məcburidir.

İdarəetmə strukturunun çox mürəkkəb olduğu təşkilatlarda lazımi sənədlərin vaxtında doldurulmamasına görə kimin günahkar olduğunu müəyyən etmək bəzən çətin olur. Nəticədə, sənədli audit zamanı bu müəssisənin maliyyə vəziyyətinin təhrif edilməsinə görə ona maliyyə sanksiyaları tətbiq edilə bilər. Belə hallarda iş axını cədvəli mühasibat uçotunda səhvlərə səbəb olan iş qrafikinə əməl edilməməsinə görə təqsirli olan konkret icraçılara qarşı tədbir görülməsi üçün əsas sənədlərdən biri hesab olunacaq.

Bütün təşkilatlar ilkin mühasibat sənədlərini, registrləri və mühasibat hesabatlarını dövlət arxiv işinin təşkili qaydalarına uyğun olaraq müəyyən edilmiş müddətlər üçün saxlamağa borcludurlar, lakin minimum beş ildir. Arxivə təhvil vermək üçün sənədlər xronoloji ardıcılıqla seçilməli, doldurulmalı, cildlənməli və qovluqlara yığılmalıdır. Sənədlərin arxivə təqdim edilməsi arayışla müşayiət olunmalıdır. Uçot siyasətində mühasibat sənədlərinin saxlanmasına cavabdeh olan şəxslərin adları da müəyyən edilir (Бахрушина М.А. 2016: s.26).

Daxili maliyyə hesabatı formalarının məzmunu təşkilatın fəaliyyətinin xüsusiyyətləri ilə müəyyən edilməlidir:

- təşkilatın miqyası və idarəetmənin təşkilati strukturu; - fəaliyyətin sahəvi xüsusiyyətləri - mülkiyyət forması; - istehsal prosesinin texnoloji xüsusiyyətləri, təchizat və satış fəaliyyətinin xüsusiyyətləri və s.

Daxili maliyyə hesabatlarının formalarının növləri və onların məzmunu təşkilat tərəfindən onların formalaşmasına dair ümumi tələblərə əsasən müstəqil olaraq müəyyən edilir:

- konkret istifadəçilər üçün formaların məzmununun və onların tərtibi tezliyinin təmsilçi oriyentasiyası kimi xidmət edən hədəfləmə;
- qısa müddət ərzində (növbə, iş günü, həftə, beş gün və s.) kompilyasiya kimi xidmət edən səmərəlilik;
- Mühasibat uçotu məlumatlarının istifadəsindən əldə edilən mənfəətin hesabat xərclərinə nisbətinin uyğunluğu.

Mühasibat uçotu siyasəti kimin rüblük və illik hesabatları tərtib etdiyini və sonra təqdim etdiyini müəyyən edir. “Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər və dəyişikliklər edilməsi haqqında” qanuna uyğun olaraq, illik hesabatlar il bitdikdən sonra 30 gün müddətində təqdim edilir. Mühasibat uçotu siyasətində son tarixin müəyyənləşdirilməsi zərurəti ondan irəli gəlir ki, müəssisənin təsisçiləri və ya digər maraqlı hesabat istifadəçiləri maliyyə hesabatlarının təqdim edilməsi üçün başqa müddətlər təyin edə bilərlər. Onu da qeyd edək ki, ümumilikdə qanun səhmdarlara yalnız illik maliyyə hesabatlarının təqdim edilməsini nəzərdə tutur. Bununla belə, səhmdarlar təşkilatın icra orqanının üzərinə rüblük və ya aylıq hesabatların təqdim edilməsi öhdəliyinin qoyulması barədə qərar qəbul edə bilərlər ki, bu da son nəticədə uçot siyasətində öz əksini tapmalıdır.

Uçot siyasətində müəyyən edilmiş daxili nəzarət sistemində istehsal ehtiyatlarından, habelə hazır məhsuldan optimal istifadəyə nəzarət; müəssisənin maddi sərvətlərinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, təsərrüfat əməliyyatlarına nəzarət qaydasını, Daxili nəzarəti daxili audit xidməti (mütəxəssis və ya şəxsən

rəhbər) tərəfindən həyata keçirilə bilər. Bir qayda olaraq, təşkilatlarda daxili nəzarət nəzarət-təftiş komissiyası və ya fəaliyyəti müvafiq normativ aktla tənzimlənən daxili audit bölmələri tərəfindən həyata keçirilir (Грачева М.Е. 2010: s.21-22).

Təsərrüfat əməliyyatlarının monitorinqi proseduru ilkin mühasibat sənədləri ilə tərtib edilmiş və sonradan mühasibat uçotu registrlərində iqtisadi məqsədəuyğunluq, qanuna uyğunluq, prinsiplərə uyğunluq baxımından öz əksini tapmış təsərrüfat əməliyyatlarının mahiyyəti üzrə aparılan əsaslı yoxlamaları əhatə edir. habelə mühasibat uçotunun tələbləri və qaydaları. Sonrakı nəzarət mühasibat uçotu siyasətində müəyyən edilmiş qaydalara uyğun olaraq, nəzarət tədbirlərinə cavabdeh olan şəxslərin təyin edilməsi və uçot məlumatlarının emalının texnoloji prosesinin bütün mərhələləri üçün nəzarət mərkəzlərinin ayrılması şərtilə həyata keçirilməlidir (Бахрушина М.А. 2016: s.56-57).

Daxili nəzarət sistemi mühasibat uçotu işçiləri arasında vəzifələrin elə bölüşdürülməsini təmin etməlidir ki, sui-istifadə hallarını minimuma endirilir; həmçinin aktivlərin idarə edilməsi və uçotu funksiyalarını ayırmaq, kompüter məlumat bazalarında olan məlumatlara çıxışı məhdudlaşdırmaq və s lazım olur.

Mühasibat uçotu siyasətində tez-tez bir təşkilatın uçotunun başlanğıc nöqtəsi kimi qəbul edilən anlayışlar, fərziyyələr və tələblərdən istifadə olunur.

Mühasibat uçotunun aparılması və təşkili ilə bağlı müəyyən bir məsələ üzrə təşkilatın uçot siyasəti formalaşdırılarkən Azərbaycan Respublikasının mühasibat uçotunun tənzimləmə sisteminə daxil olan qanunvericilik və normativ hüquqi aktlarla yol verilən variantlardan biri seçilməlidir. Əgər yuxarıda göstərilən sistem müəyyən bir məsələ üçün uçot variantlarını müəyyən edə bilmirsə, o zaman uçot siyasətini formalaşdırarkən müəssisə tərəfindən Mühasibat Uçotu Qaydalarına əsasən müvafiq variantın hazırlanması həyata keçirilməlidir. Hər iki halda bir çox vacib şərt lazımdır - müəssisədə uçot siyasətinin birliyi. Bu o deməkdir ki, birincisi, seçilmiş metodlardan istifadə, yerləşdiyi yerdən asılı olmayaraq, müəssisənin bütün struktur bölmələri, o cümlədən ayrıca balans ayrılmış bölmələr üçün məcburidir. Əks halda, müxtəlif şöbələr tərəfindən yaradılan mühasibat uçotu

məlumatları müqayisə olunmaz və azaldılmaz olacaqdır. İkincisi, mühasibat uçotunun tənzimləmə sistemi tərəfindən başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa, müəssisə üçün müəyyən bir məsələ ilə əlaqədar olaraq, seçilmiş bir metoddan istifadə etmək lazımdır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, uçot siyasətinin formalaşdırılmasının vergi planlaşdırılması ilə sıx əlaqədə aparılması daha məqsədəuyğundur.

Təşkilatın uçot siyasəti təşkilata və onun idarəetmə uçotuna cavabdeh olan işçi tərəfindən formalaşdırılır və təşkilatın rəhbəri tərəfindən təsdiq edilməlidir.

Təşkilatın qəbul etdiyi uçot siyasəti bu təşkilatın müvafiq təşkilati və inzibati sənədlərinə (sərəncamlar, göstərişlər və s.) tabedir.

Mühasibat uçotu siyasətini formalaşdırarkən təşkilat tərəfindən seçilən idarəetmə uçotu üsulları müəyyən təşkilati-inzibati sənədin təsdiq edildiyi ildən sonrakı ilin 1 yanvarından tətbiq edilir. Bundan əlavə, onlar yerləşdikləri yerdən asılı olmayaraq, təşkilatın bütün filialları, o cümlədən nümayəndəlikləri və digər bölmələri tərəfindən tətbiq edilir.

Fərziyyələr təşkilatın uçot siyasətinin formalaşdığı bütün dövr ərzində onun tərəfindən məcburi yerinə yetirilməli olan fəaliyyət şərtlərini əks etdirir.

Mühasibat uçotu siyasətini tərtib edərkən təşkilatın əsas götürdüyü fərziyyələrə aşağıdakılar daxildir:

- əmlak təcrdidinin fərziyyəsi - təşkilatın öhdəlikləri və aktivləri onun sahiblərindən və digər təşkilatlardan ayrı mövcud olmalıdır (muxtariyyət prinsipi);
- fəaliyyətin fasiləsizliyi fərziyyəsi müəssisənin yaxın gələcəkdə fəaliyyətini davam etdirəcəyi, onun fəaliyyətini ləğv etmək və ya əhəmiyyətli dərəcədə azaltmaq niyyəti və ya ehtiyacının olmaması və buna görə də öhdəliklərin vaxtında ödənilməsi faktıdır (fasiləsizlik prinsipi);
- uçot siyasətinin tətbiqində ardıcılıq fərziyyəsi - təşkilatın seçdiyi uçot siyasəti bir hesabat ilindən digər hesabat ilinə ardıcılıqla həyata keçirilməlidir (dövrilik prinsipi);
- müvəqqəti müəyyənlik fərziyyəsi iqtisadi fəaliyyət faktlarının bu faktlarla bağlı vəsaitlərin faktiki daxilolma və ya ödənilmə vaxtından asılı olmayaraq,

onların baş verdiyi hesabat dövründə mühasibat uçotunda əks etdirilməsini nəzərdə tutur (hesablama prinsipi).

Uçot siyasəti təkcə təşkilatın özü üçün deyil, həm də tənzimləyici orqanlar (xüsusilə vergi xidməti), auditorlar və təşkilatın maliyyə hesabatlarının müxtəlif istifadəçiləri üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

23 yanvar 1997-ci ildə Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi “Müəssisənin uçot siyasəti haqqında” 5 nömrəli fərman qəbul etmişdir.

Mühasibat uçotu siyasəti məsələlərində təşkilatlar başa düşməlidirlər:

1. Menecer, mühasibat uçotu siyasətini təsdiq etdiyi üçün;
2. Uçot siyasətini formalaşdırarkən onun məzmununu düzgün və hərtərəfli əsaslandırılmalı olan mühasib;
3. Auditor - təşkilatın yoxlanılması prosesi adətən uçot siyasətindən başlayır;
4. Vergi müfəttişi - konkret vergitutma obyektinin formalaşdırılması proseduru uçot siyasətinin bir çox prinsiplərindən asılıdır.

Geniş mənada uçot siyasəti təşkilatın mühasibat uçotu ilə bağlı daxili sənədlər toplusudur, istifadə olunur:

- təşkilatın mühasibat xidməti tərəfindən
- standart mühasibat uçotu prosedurlarını təmin etmək, uçot proseslərini standartlaşdırmaq və hesabatların etibarlılığını təkmilləşdirməklə təmin etmək və onun istehsal texnologiyası;
- təşkilatın nəzarət bölmələri (auditorlar, daxili auditorlar) - mühasibat uçotu proseslərinə, habelə onların subyektlərinə nəzarət etmək üçün, yəni mühasibat xidmətinin işçiləri, hesabat göstəricilərinin təsdiqi və nəzarət mühitinin elementi kimi;
- təşkilatın metodistləri təşkilatın mühasibat uçotu standartlarına riayət etməsi üçün bir vasitə kimi; - şirkət rəhbərliyi tərəfindən;
- fəaliyyətin keyfiyyət standartlarına uyğunluğunu təmin etmək, mühasibat proseslərini standartlaşdırmaq və düzgün idarəetmə qərarları qəbul etmək və ya başqa sözlə, şirkətin idarəetmə fəaliyyətinin səmərəliliyini artırmaq məqsədi ilə;

Xarici istifadəçilər uçot siyasəti sifarişindən aşağıdakı məqsədlər üçün istifadə edirlər:

- auditorlar ondan hesabatların etibarlılığını təsdiq etmək üçün istifadə edirlər;
- hesabatların digər istifadəçiləri hesabatları başa düşmək, habelə onun ayrı-ayrı göstəricilərini qiymətləndirmək (uçot siyasətinin açıqlanması yolu ilə) məqsədilə istifadə edirlər.

Uçot siyasətinin seçimi təşkilatın xüsusiyyətlərindən, idarəetmə xüsusiyyətlərindən, kommersiya fəaliyyətindən, cari, eləcə də uzunmüddətli məqsədlərdən asılıdır. Uçot siyasətinə vergitutma şərtləri, güzəştlər, dövlətin valyuta siyasəti, onun mülkiyyət xarakteri, mülkiyyət formaları, habelə kadrların ixtisası və digər amillər təsir edir.

Beləliklə, təşkilatın uçot siyasəti unikal bir vasitədir, onun vasitəsilə ilk növbədə mühasibat uçotu sisteminin real liberallaşdırılması prosesi həyata keçiriləcəkdir;

ikincisi, mühasibat uçotu və maliyyə hesabatlarının tənzimlənməsi üzrə tənzimləmə sisteminin təkmilləşdirilməsi;

üçüncüsü, tədbirlərin həyata keçirilməsində bu qanunvericiliyin ziddiyyətləri aradan qaldırılır.

1.3. Müəssisənin uçot siyasətinin müddələrinin formalaşdırılması xüsusiyyətləri

Mühasibat uçotunun təşkilati spesifik formasının seçilməsi uçot prosesinin rasionallaşdırılmasında çox mühüm amildir. Üstəlik qeyd etmək lazımdır ki, kompüterlərin mühasibat uçotunun texnoloji prosesinə geniş tətbiqindən əvvəl mərkəzləşdirilmiş mühasibat idarələrinin yaradılması daha məqsədəuyğun hesab edilirdi, halbuki hazırda mühasibat uçotunun qeyri-mərkəzləşdirilməsi tendensiyası müşahidə olunur. Əsas səbəb mühasibin iş yerinin avtomatlaşdırılmasıdır. Digər amillər mühasibat işlərinin həcmi, işçi heyətinin sayı, ehtiyatların və hazır məhsulların nomenklaturası, tədarükçülərin və alıcıların sayı və s.. bu amillər əvvəlkilərlə müqayisədə əhəmiyyətini itirir.

Bununla əlaqədar olaraq, mühasibat uçotu işçilərinin vəzifə öhdəlikləri onların iş yükünün dərəcəsindən, mühasibat məlumatlarının birbaşa və nəzarət sistemində səviyyələr arasında əks əlaqə vasitəsilə ötürülməsi üçün vəsaitlərin və kanalların mövcudluğundan asılı olaraq mütləq yenidən bölüşdürülməlidir. İş axını sxemi bölmələr, şöbələr, anbarlar və ayrı-ayrı ifaçılar kontekstində xüsusi fərdi cədvəllərin hazırlanması ilə tamamlanır. Təşkilatın hər bir struktur bölməsi üçün müəyyən bir iş həcmi, onların məzmunu, bu bölmədə hazırlanmış daxil olan sənədlərin siyahısı, o cümlədən idarəetmə məqsədləri üçün istifadəsinin məqsədəuyğunluğunun əsaslandırılması, habelə siyahı müəyyən edilir. müvafiq departamentdən, saytdan və s.-dən çıxan sənədləri və bu sənədlərin ünvanlarına və köçürmə vaxtlarına da baxın. Struktur bölmələrinin iş həcmi hər bir podratçının fərdi plan və qrafiklərinin ümumiləşdirilməsi yolu ilə formalaşdırılmalıdır.

Cədvəllərin işlənib hazırlanması və icrasına, habelə bu cədvəllərlə müəyyən edilmiş zəruri sənədlərin düzgün və vaxtında tərtib edilməsinə və mühasibatlığa verilməsi müddətinə görə məsuliyyəti bu sənədləri dolduran və imzalayan şəxslər daşıyırlar. Öz növbəsində baş mühasib iş qrafikinə əməl olunmasına nəzarəti həyata keçirən mərkəzi fiqur hesab olunur. Onun bu hissədəki göstərişləri müəssisənin bütün icraçıları və struktur bölmələri üçün məcburi hesab olunur.

Sənədlər mühasibat uçotu prosesində istifadə olunduğu üçün arxivə təhvil verilir. Bu iş prosesinin son mərhələsidir.

Uçot siyasətində iki bölmənin nəzərdə tutulması məqsədəuyğundur: təşkilati-texniki və metodoloji.

Mühasibat uçotu siyasətinin formalaşdırılmasına aşağıdakı tələblər qoyulur:

- təsərrüfat həyatının bütün faktlarının uçotda əks olunmasının tamlığı;
- İstisnasız olaraq bütün təsərrüfat həyatı faktlarının mühasibat uçotunda əks etdirilməsinin vaxtında olması;

- ehtiyatlılıq (ehtiyatlılıq və ya mühasibat mühafizəkarlığı), başqa sözlə, şirkət gizli ehtiyatların yaradılmasından qaçaraq mümkün gəlir və aktivlərdən daha çox xərc və öhdəlikləri qəbul edib mühasibat uçotunda əks etdirməyə hazır olmalıdır.

Qərb praktikasında, bu tələbə uyğun olaraq, mənfəət və zərərin asimmetrik uçotu adlanan üsuldan istifadə olunur, yəni mənfəət yalnız bir iş əməliyyatı artıq başa çatdıqda uçota alınır və zərər ehtimal edildiyi andan əks oluna bilər. onun mümkünlüyü yaranır. Buna görə də hesabat dövrünün sonuna qədər xüsusi ehtiyatların, məsələn, şübhəli borclar üçün ehtiyatların yaradılması zəruri olur. Reallıqda belə ehtiyatların yaradılması yalnız maliyyə ilinin sonunda mümkündür. Belə çıxır ki, ehtiyatlılıq (ehtiyat) tələbi tam yerinə yetirilə bilməz.

- məzmunun formadan üstünlüyü o deməkdir ki, müəssisələr üçün təsərrüfat əməliyyatlarını əks etdirərkən hüquqi formaya deyil, onların iqtisadi məzmununa üstünlük verilməlidir.

- mühasibat uçotunda ardıcılıq dedikdə, analitik uçot məlumatlarının hər ayın sonuncu təqvim gününə sintetik uçot hesablarının dövriyyəsi və qalıqları və maliyyə hesabatlarının göstəriciləri ilə eyniliyi başa düşülür;

- rasionallıq - onların iş şəraitindən, şirkətin ölçüsündən asılı olaraq rasionallıq və iqtisadi uçotdur.

Müəssisənin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq, mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq müstəqil şəkildə işlənib hazırlanmış ilkin sənədlərin formaları təsdiq edilir. Müəssisə uçot siyasətini formalaşdırarkən öz fəaliyyətinin xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq AR-nin mühasibat uçotuna dair qanunvericilik və normativ hüquqi aktların

icazə verdiyi bir neçə uçot metodlarından ən optimalını seçir. Mühasibat uçotunun konseptual əsaslarına, mühasibat uçotunun prinsiplərinə və MMS və MHBS-nin müddəalarına uyğun olaraq mühasibat uçotu işçilərinin həm nəzəri, həm də praktiki bacarıqlarından istifadəni nəzərə alaraq, yeni fərdi uçot metod və üsullarını hazırlamaq mümkündür.

Mühasibat uçotu siyasətini formalaşdırarkən müəssisənin seçdiyi uçot metodları uçot siyasətinin təsdiq edilməsi haqqında müvafiq əmr və ya sərəncamın dərc edildiyi ildən sonrakı ilin 1 yanvarından tətbiq edilir. Yeni bir müəssisə yaratarkən, uçot siyasəti qeydiyyatı alındığı gündən 90 gündən gec olmayaraq tərtib edilir. Uçot siyasətində dəyişikliklər aşağıdakı hallarda baş verə bilər: Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində və ya mühasibat uçotu haqqında əsasnamədə dəyişikliklər; müəssisə tərəfindən məlumatların etibarlılıq dərəcəsini azaltmadan daha rəşional və ya başqa sözlə daha az zəhmət tələb edən yeni mühasibat uçotu metodlarının işlənilib hazırlanması: yenidən təşkil, mülkiyyətçinin dəyişdirilməsi ilə bağlı fəaliyyətin xüsusiyyətlərində dəyişikliklər və s. Uçot siyasətindəki dəyişikliklər həmişə əsaslandırılmalı və müəssisə rəhbərinin əmri (sərəncamı) ilə rəşmiləşdirilməli və hesabat ilinin əvvəlindən tətbiq edilməlidir. Mühasibat uçotu siyasətindəki dəyişikliklər şirkətin maliyyə vəziyyətinə əhəmiyyətli təsir göstərsə, o zaman onlar pul ifadəsində ölçülməlidir.

Qəbul edilmiş uçot siyasəti mühasibat hesabatlarının daxili və xarici istifadəçiləri üçün açıq olmalıdır. Bu məqsədlə uçot siyasətini açıqlayarkən istifadəçilər üçün iqtisadi maraq kəşb edən maddələrə diqqət yetirmək və onların mühasibat uçotunu aparma üsullarını başa düşməyə kömək etmək çox vacibdir. Maraqlanan istifadəçilərin maraqlarını təmin etmək və qərarlar qəbul etmək üçün müəssisələr onlara etibarlı və obyektiv məlumat verməyə imkan verən uçot siyasətini işləyib hazırlayırlar. Müəssisənin uçot siyasətini formalaşdırarkən müəssisənin uçot siyasətinin formalaşdırılmasının aşağıdakı mərhələlərindən keçmək lazımdır.

1. Uçot siyasətinin hazırlanmalı olduğu uçot obyektlərini müəyyən etmək;

2. Mühasibat uçotunun metodlarının təsiri altında seçilən müəssisənin xüsusiyyətlərini müəyyən etmək, qiymətləndirmək və təhlil etmək;

3. Uçot siyasətinin qurulacağı qaydaları seçmək və əsaslandırmaq;

4. Hər bir uçot metodu və obyekt üçün ayrıca uçotun ən yaxşı üsullarını müəyyən etmək;

5. Müəssisənin fəaliyyəti üçün zəruri olan mühasibat uçotunun üsullarını göstərmək;

6. Müəssisənin seçilmiş uçot siyasətini vermək.

Mühasibat uçotu siyasətinin formalaşması üçün yuxarıda göstərilən bütün mərhələlərdən ardıcıl olaraq keçmək lazımdır. Birinci mərhələ, uçot siyasətinin obyektləri müəyyən edilir, çünki müəyyən bir müəssisənin yalnız ona xas olan öz mühasibat uçotu obyektləri dəsti var. İkinci mərhələdə birinci mərhələnin nəticələrindən asılı olaraq uçot siyasətinin inkişafına təsir göstərən müəyyən şərtlər, hadisə və proseslər müəyyən edilir, başqa sözlə, uçotun aparılması üsullarına təsir edən amilləri müəyyən etmək lazımdır. Öz növbəsində, uçot metodu aşağıdakılara bölünə bilən amillərdən asılıdır:

1) Müəssisədən asılı olan amillər: sfera; təşkilatın ölçüsü; texnoloji xüsusiyyətlər; təşkilati xüsusiyyətlər; hüquqi vəziyyət; müqavilələrin şərtləri, habelə kadrların ixtisasları.

2) Təsərrüfat subyektindən asılı olmayan amillər:

vergi rejimi: sadələşdirilmiş vergi ödəyicisi, ƏDV ödəyicisi və s.; dövlətin pul siyasəti; qiymət siyasəti; vergi güzəştləri.

Üçüncü mərhələ amillər toplusunun ikinci mərhələsində müəyyən edilmiş tələblərin, uçot siyasətinin qurulması prinsiplərinin nöqtəyi-nəzərdən təhlilidir.

Artıq qeyd etdiyimiz kimi, təşkilatın uçot siyasəti aşağıdakı tələblərə cavab verməlidir: tamlıq, vaxtlılıq, mülahizə, məzmunun formadan üstünlüyü, ardıcılıq və rasionallıq. Müəyyən bir müəssisənin uçot siyasətində prinsip və qaydaları həyata keçirərkən aşağıdakı fərziyyələrdən çıxış etmək lazımdır: əmlakın təcrid olunması, işin davamlılığı, faktların müvəqqəti müəyyənliyi, habelə uçot siyasətinin tətbiqi ardıcılığı, təsərrüfat fəaliyyəti. Dördüncü addım potensial olaraq

istifadə oluna bilən mühasibat təcrübələrinin seçilməsidir. Beşinci mərhələ birbaşa müəyyən bir şirkət üçün uçot metodlarının seçilməsindən ibarətdir. Altıncı son mərhələ seçilmiş uçot siyasətinin qəbulu və həyata keçirilməsidir. Beləliklə, belə bir nəticəyə gələ bilərik ki, təşkilatın maliyyə hesabatlarında əks olunan maliyyə vəziyyəti uçot siyasətində seçilmiş obyektlərin uçotunun seçilmiş metodundan birbaşa asılıdır.

Təşkilat, maliyyə hesabatlarının maraqlı istifadəçiləri tərəfindən qiymətləndirməyə və qərar qəbul etməsinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir edən uçot siyasətinin formalaşmasında qəbul edilmiş uçot metodlarını açıqlamağa borcludur.

Mühasibat uçotu metodları vacib hesab olunur, tətbiqi barədə məlumatı olmadan, maliyyə hesabatlarının maraqlı istifadəçiləri təşkilatın maliyyə vəziyyətini, fəaliyyətinin maliyyə nəticələrini və pul vəsaitlərinin hərəkətini etibarlı qiymətləndirməyə imkan vermir.

Mühasibat uçotu siyasətində dəyişikliklər baş verdikdə, müəssisə öz növbəsində aşağıdakı məlumatları açıqlamalıdır:

- 1) uçot siyasətindəki dəyişikliyin səbəbi;
- 2) uçot siyasətindəki dəyişikliyin məzmunu;
- 3) uçot siyasətində dəyişikliklərin nəticələrinin maliyyə hesabatlarında əks etdirilməsi qaydası;
- 4) təqdim olunan hesabat dövrlərinin hər biri üçün maliyyə hesabatlarının hər bir maddəsi üzrə uçot siyasətində dəyişikliklə bağlı düzəlişlərin məbləği.
- 5) praktiki olaraq mümkün olduğu dərəcədə, maliyyə hesabatlarında təqdim olunan dövrlərdən əvvəlki hesabat dövrlərinə aid müvafiq düzəlişin məbləği.

Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə əsasən, vergi ödəyicilərinin mühasibat uçotu məlumatlarında dəyişiklik onların müəyyən icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən təsdiq edilmiş formada verdiyi ərizələr əsasında həyata keçirilməlidir.

Təşkilatın uçot siyasətinin formalaşması zamanı aşağıdakı tələb və qaydalara riayət etmək vacibdir:

1) təşkilat mühasibat uçotu haqqında qanunvericilik və normativ hüquqi aktlarla icazə verilən bir neçə üsuldən yalnız birini seçməlidir. Əgər hansısa məsələ ilə bağlı normativ sənədlərdə mühasibat uçotunun aparılması üsulları müəyyən edilməmişdirsə, onda təşkilat uçot siyasətini formalaşdırarkən müstəqil olaraq mühasibat uçotunun müddəalarına əsaslanaraq müvafiq metodu işləyib hazırlamalıdır;

2) uçotun aparılması üçün seçilmiş üsul, yerləşdiyi yerdən və fəaliyyət növündən asılı olmayaraq, təşkilat tərəfindən bütün struktur bölmələrində müəyyən edilməlidir. Bu o deməkdir ki, nümayəndəliklər, filiallar, şöbələr əsas təşkilat tərəfindən müəyyən edilmiş uçot siyasətinə riayət etməlidirlər;

3) mühasibat uçotu apararkən təşkilat aşağıdakıları təmin etməlidir: hesabat dövründə qəbul edilmiş uçot siyasətinə (uçot metodlarına) riayət edilməsini, müəyyən təsərrüfat əməliyyatlarının və əmlakın qiymətləndirilməsinin əks olunmasını, bu da öz növbəsində qanunla müəyyən edilmiş qaydalar və iş şəraiti ilə müəyyən edilir. Bu o deməkdir ki, təşkilatın qəbul etdiyi qaydalar uzun (bir ildən az olmayan) müddətə müəyyən edilməlidir və bu hesabat ili ərzində heç bir halda dəyişdirilə bilməz;

4) bu qaydalar müvafiq daxili sənəddə (mühasibat uçotu siyasəti haqqında Əsasnaməni təsdiq edən təşkilat rəhbərinin əmri ilə) təsbit edilməlidir;

5) Müəyyən edilmiş uçot qaydalarına əsasən təşkilatın obyektlər haqqında etibarlı məlumat yarada bilmədiyi hallar izahat qeydində öz əksini tapmalıdır.

Müəssisələrin uçot siyasətində dəyişiklik aşağıdakı hallarda edilə bilər:

- Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində və ya mühasibat uçotu haqqında əsasnamədə dəyişikliklər;

- müəssisələr tərəfindən mühasibat uçotunun yeni üsullarının işləyib hazırlanması. Mühasibat uçotunun yeni üsullarından istifadə müəssisələrin uçotunda və hesabatında təsərrüfat fəaliyyəti faktlarının daha etibarlı təqdim edilməsini və ya məlumatların etibarlılıq dərəcəsini azaltmadan uçot prosesinin ən az zəhmətkeşliyini nəzərdə tutur;

- fəaliyyətin yenidən təşkili, fəaliyyətin dəyişməsi, mülkiyyətçilərin dəyişməsi, istehsalın yenidən qurulması, fəaliyyətin həcmnin əhəmiyyətli dərəcədə genişlənməsi və ya azalması ilə bağlı fəaliyyət şəraitində əhəmiyyətli dəyişikliklər və s.

Müəssisənin fəaliyyətində əvvəllər baş vermiş və ya ilk dəfə yaranmış faktlardan mahiyyətə fərqlənən təsərrüfat fəaliyyəti faktlarının uçotu metodunun təsdiqi uçot siyasətində dəyişiklik hesab edilmir. Bu zaman uçot siyasətinə əlavələr edilir ki, onlar sərəncamla təsdiq edildiyi andan qüvvəyə minir. Məsələn, şirkət hesabat ilində ilk dəfə bankdan və ya qeyri-bank təşkilatından kredit götürə bilər. Bu, uzunmüddətli borcların qısamüddətli borclara köçürülməsi, əlavə borclanma xərclərinin tərkibi və silinməsi və s. haqqında məlumatların uçot siyasətində əlavə əksini tələb edəcəkdir.

Mühasibat uçotu siyasətində dəyişikliklər, əgər belə dəyişikliklərin səbəbi ilə başqa hal müəyyən edilməmişdirsə, hesabat ilinin əvvəlindən edilməlidir.

Müəssisənin maliyyə vəziyyətinə, onun fəaliyyətinin maliyyə nəticələrinə və ya pul vəsaitlərinin hərəkətinə əhəmiyyətli, əhəmiyyətli təsir göstərən və ya göstərə biləcək uçot siyasətindəki dəyişikliklərin nəticələri pul ifadəsində qiymətləndirilir. Uçot siyasətində dəyişikliklərin nəticələrinin pul ifadəsində belə qiymətləndirilməsi dəyişdirilmiş (yenilənmiş) uçot metodunun tətbiq olunduğu tarixə müəssisə tərəfindən tutuşdurulmuş məlumatlar əsasında aparılmalıdır.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində və ya mühasibat uçotu haqqında normativ hüquqi aktlarda edilmiş dəyişikliklər nəticəsində uçot siyasətində baş vermiş dəyişikliklərin nəticələri müvafiq qanunvericilik və ya mühasibat uçotu haqqında normativ hüquqi aktlarla müəyyən edilmiş qaydada mühasibat uçotunda və hesabatda əks etdirilir. Mühasibat uçotu üzrə müvafiq qanunvericilik və ya normativ hüquqi aktda uçot siyasətində dəyişikliklərin nəticələrinin və ya yuxarıda sadalananlardan başqa səbəblərdən irəli gələn uçot siyasətində dəyişikliklərin nəticələrinin əks etdirilməsi qaydası müəyyən edilmədikdə, maliyyə hesabatlarında retrospektiv qaydada əks etdirilir. İstisnalar etibarlı şəkildə əldə edilə bilməyən belə nəticələrin pul hesablamalarıdır.

Uçot siyasətindəki dəyişikliyin nəticələrini retrospektiv şəkildə əks etdirərkən, dəyişdirilmiş uçot metodunun bu iqtisadi fəaliyyət növü ilə bağlı faktların yarandığı andan tətbiq edildiyi güman edilir. Mühasibat uçotu siyasətindəki dəyişikliyin nəticələrinin retrospektiv əks olunması maliyyə hesabatlarında təqdim olunan ən erkən dövr üçün “Bölüşdürülməmiş mənfəət, başqa sözlə, örtülməmiş zərər” maddəsi üzrə açılış balansına düzəlişlərdən, habelə maliyyə hesabatlarında təqdim olunan hər bir dövr üçün açıqlanan maliyyə hesabatlarının əlaqəli maddələri, məsələn, yeni uçot siyasəti bu tip təsərrüfat fəaliyyəti faktlarının ortaya çıxdığı andan tətbiq edildiyi təqdirdə ortaya çıxır.

Hesabat dövründən əvvəlki dövrlər üçün uçot siyasətində dəyişikliklərin nəticələrinin pul ifadəsində qiymətləndirilməsi kifayət qədər etibarlılıqla aparıla bilməyən hallarda dəyişdirilmiş uçot metodu dəyişdirilmiş metodun tətbiqindən sonra baş vermiş müvafiq iqtisadi fəaliyyət faktlarına (perspektiv olaraq) tətbiq edilir.

Açıq yerləşdirilmiş qiymətli kağızların emitentləri istisna olmaqla, kiçik müəssisələr müəssisənin maliyyə vəziyyətinə, onun maliyyə nəticələrinə müəyyən təsir göstərən və ya göstərə biləcək uçot siyasətində dəyişikliklərin nəticələrini maliyyə hesabatlarında əks etdirmək hüququna malikdirlər. Mühasibat uçotu haqqında qanunvericilik və ya normativ hüquqi aktla başqa qayda müəyyən edilmədikdə, fəaliyyət və ya pul vəsaitlərinin hərəkəti, perspektivli olaraq həyata keçirilir.

II FƏSİL. MÜƏSSISƏNİN MÜHASİBAT UÇOTU SİYASƏTİNİN ASPEKTLƏRİNİ TƏYİN ETMƏ ÜSULU VƏ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

2.1. Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonunda uçot siyasətinin normativ olaraq tövsiyə olunan aspektlərinin formalaşdırılması istiqamətləri

Şəhərlərin və milli ərazilərin davamlı və tarazlı inkişafını təmin etmək məqsədilə qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının regionlarında sosial-iqtisadi inkişafa dair milli siyasətin uğurla həyata keçirilməsi nəticəsində şəhər, qəsəbə və kəndlərimizin mövcudluğu əhalinin sayını daha da artırmışdır.

“Bir sıra məqsədyönlü islahatlar və əsaslı təşəbbüslər ölkəmizin iqtisadi və hərbi müdafiə qüdrətini gücləndirib, 44 günlük vətən müharibəsində şanlı qələbə üçün möhkəm zəmin yaradıb”.

Hazırda boş olan torpaq sahələrinin abadlaşdırılması, yenidən qurulması, lazımi infrastrukturun inkişafı və insanların repatriasiyası istiqamətində əsaslı addımlar atılır. Bu ərazilərdəki zəngin iqtisadi potensialdan, təbii ehtiyatlardan və zəngin turizm imkanlarından səmərəli istifadə etməklə onların kompleks inkişafını təmin etmək üçün bütün layihələrin standartlaşdırılmasının üstünlüyü köçürülmüş ərazidə sünbüllərin paylanmasına yenidən baxılmasına səbəb olmuşdur.

O, Cəngəcür dağları ilə əhatə olunub və Laçın və Kəlbazardan başlayaraq Zəngəzur düzünün şərq hissəsi olan Nakçivana, Ermənistanla sərhəddə, eyni coğrafi ərazidə, tarixən birlikdə Zəngəzur ərazisi də daxil olmaqla geniş ərazini əhatə edir. 1861-ci ildə və ənənəvi sosial-iqtisadi, tarixi-mədəni əlaqələrə görə Cəngilan, Qubdalı, Cəbrayıl, Laçın və Kəlbəcər ərazilərinin vahid iqtisadi zonaya birləşdirilməsi zəruri idi.

Prezident İlham Əliyev Azad Zonada tikililərin müvəqqəti uçota alınması ilə bağlı sərəncam imzalayıb. Yuxarı Qarabağda yaradılacaq qurumlar uçot siyasəti tələb edir. Yuxarı Qarabağ iqtisadi zonasında (Sənaye) hesabatlılıq sistemi ilə bağlı tənzimləmə tapşırılıb. Fərmana əsasən,

sənədlərin tərtibi və aparılması Azərbaycan Respublikasının Şəhərsalma və Memarlıq Komissiyası tərəfindən həyata keçiriləcək.

“Bir tərəfdən yeraltı faydalı qazıntı yataqları işğaldan əvvəlki dövr məlumatları əsasında müəyyən edilir”. Digər tərəfdən, çeviricinin dəyəri hesablanır və uçota alınır. Məqsəd həmin ərazilərdəki əmlakın siyahı qiymətinin müəyyən edilməsi, siyahı qiymətinə uyğun qeydiyyat alınmasıdır. Məqsəd daşınar və daşınmaz əmlakın qeydiyyat alınmasıdır və buna uyğun olaraq növbəti mərhələdə, xüsusən də infrastrukturun quraşdırılması mərhələsində müvafiq qərarlar qəbul edilir.

Sərbəst zonada yerləşən infrastruktur şirkətlərinin, daşınmaz əmlakın və digər əmlakların, Gəncə və Füzuli rayonunun Horadiz rayonlarında yerli qərargahların ilkin siyahısının təşkili, habelə uçotdan əldə edilmiş məlumatların işlənməsi üçün Bakı şəhərində qərargah yaradılıb.

İndiyədək 8 tərk edilmiş sahədə 8618 sahə (6911 məhəllə və 1707 infrastruktur vahidi) becərilərək, 299 kilometr yol, 115 kilometr elektrik xətti, 35,8 kilometr qaz xətti, 3 inventar çəkilib, 173 ədəd tikilib. edir hektar su anbarı, 31,3 kilometr suvarma və 1 milyon 71 min 653 hektar torpaq sahəsinin tikintisi başa çatdırılıb.

8 ştatda 102 icmada işlər başa çatdırılıb, 11 ştatda fəaliyyətdədir və 273 icma tamamilə sökülərək yararlı hala salınıb.

2.2. İdarəetmənin formalaşması və uçot siyasətinin analitik aspektləri

Mühasibat uçotu metodlarının birləşməsi. İlk müşahidənin aparılması, məsrəflərin ölçülməsi, müəssisənin təsərrüfat fəaliyyətinin faktlarının cari qruplaşdırılması və yekun ümumiləşdirilməsi və ya uçot metodunun həyata keçirilməsi proseduru əhatə edir. Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonunda yaradılacaq müəssisələrinin qəbul etdiyi uçot siyasətinin əsas məqsədi və əsas vəzifəsi onun fəaliyyətini mümkün qədər əks etdirmək, bu barədə dolğun, obyektiv və etibarlı məlumat formalaşdırmaq və nəticədə bu fəaliyyəti müəssisənin maraqları naminə səmərəli şəkildə tənzimləməkdən ibarətdir. Uçot siyasəti variantının seçimi adətən aşağıdakı amillərlə müəyyən edilir (Abbasov İ.M. 2016: s.56):

- 1) müəssisənin hüquqi və təşkilati-iqtisadi vəziyyəti;
- 2) sahibkarlığın cari və uzunmüddətli məqsədləri;
- 3) fəaliyyətin xüsusiyyətləri; kadr təminatı;
- 4) iqtisadi vəziyyət və s.

Həyata keçiriləcək uçot siyasəti təkcə müəssisənin özü üçün deyil, həm də tənzimləyici orqanlar, xüsusilə vergi xidmətləri, auditorlar, müəssisənin maliyyə hesabatlarının müxtəlif istifadəçiləri üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Buna görə də, onun formalaşması müəssisənin vergi yükünü optimallaşdıracaq vergi planlaşdırması ilə sıx əlaqədə aparılması məqsədəuyğundur. İqtisadiyyatın dünya iqtisadi münasibətləri sistemində daxil olması, normalarının və mühasibat uçotu standartlarının formalaşmaması və uçot siyasətinin yoxlanılması bu məsələnin beynəlxalq səviyyədə uyğunlaşdırılması tələblərini irəli sürür. Güman etmək lazımdır ki, beynəlxalq prinsip və standartların mühasibat uçotu siyasəti sahəsində mühasibat uçotu və audit təşkilatlarında mühasibat uçotu üçün daxili qayda və qaydaların hazırlanması üçün əsas olmalıdır. Nəticədə uçot siyasətinin rolu artır.

Hesab edirik ki, onlar mühasibat uçotunun elementlərini mühasibat və metodoloji aspektdə əks etdirməlidirlər. Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonunda təşkilatın uçot siyasətinin müxtəlif aspektləri var. Yuxarıda deyilənlərə əsaslanaraq qeyd etmək olar ki, təkcə mühasibat uçotunun növlərinə deyil, həm də effektiv

təşkilat strategiyasının formalaşmasına töhfə verən, lakin heç bir əhəmiyyət kəsb etməyən aspektlərə əsaslanan uçot siyasətinin formalaşmasına artan ehtiyac var. xarici və daxili istifadəçilər üçün daha az əhəmiyyət kəsb edir.

Mühasibat uçotunun məqsədlərinə (maliyyə, idarəetmə və vergi) uyğun gələn uçot siyasətinin üç aspektini vurğulamağı təklif edirik: mühasibat uçotu və metodoloji, təşkilati, texniki. Uçot və metodoloji aspekt maliyyə, vergi və idarəetmə uçotu məqsədləri üçün onun elementləri kontekstində uçot siyasətini formalaşdırır. Bu əlaqə ondan ibarətdir ki, uçot siyasəti mühasibat uçotu, idarəetmə və vergi planlaşdırması üçün alətdir. Buna görə də, bu cəhət müəssisədə vergitutmanı optimallaşdırmaq və rəşional idarəetmə qərarları qəbul etmək üçün üç növ mühasibat uçotunun aparılması metodologiyası kimi qəbul edilə bilər. Uçot siyasətinin formalaşmasının bu aspektinin mənası ondan ibarətdir ki, qanunla icazə verilən uçot variantlarından konkret kiçik sahibkarlıq subyekti üçün rəşionallıq baxımından digərlərindən üstün olanı seçilir. Uçot siyasətinin texniki və təşkilati aspektləri mühasibat (maliyyə və idarəetmə) və vergi uçotunun texnologiya və metodlarına cavabdehdir. Beləliklə, kiçik sahibkarlıq subyektləri üçün uçot siyasətinin strukturu aşağıdakı kimidir. Uçot siyasətinin aspektlərində əks etdirilməli olan mühasibat uçotunun üsullarını nəzərdən keçirin. Təşkilati aspektə əsasən mühasibat uçotunun forması və mühasibat uçotunun təşkilati üsulu (mühasibat işinin həcmindən asılı olaraq) daxildir. Mühasibat uçotunun təşkilati və uçot xüsusiyyətləri bu aspektdən asılıdır.

Maliyyə hesabatları aşağıdakı hesabat formalarından ibarət olacaq: - Maliyyə vəziyyəti haqqında hesabat (mühasibat balansı). - Maliyyə nəticələri haqqında hesabat (mənfəət və zərər). - Maliyyə axını. - Kapitalın dəyişməsi. - Rəhbərliyin tələb etdiyi digər hesabatlar. Maliyyə hesabatlarının hazırlanmasında müəyyən ardıcılığa riayət etmək vacibdir. Bu ardıcılığın aşağıdakı kimi müəyyən etmək olar: - Əməliyyatın fiziki icrası. - Əməliyyatın ilkin sənədlərdə əks olunması. - İlkin sənədlərdən mühasibat kitablarına və jurnallarına məlumatların ötürülməsi. - Baş kitabda əməliyyatların qeydiyyatı. - Test balansı. - Maliyyə hesabatı (mühasibat balansı və mənfəət və zərər haqqında hesabat). "Əməliyyatın fiziki həyata

keçirilməsi." Məsələn, yanvarın 5-də işçi təşkilatdan 5 min manat götürüb ofisə gətirib. "Əməliyyatın ilkin sənədlərdə əks olunması" kassa çekinin yazılması deməkdir. Kassa kitabçasında və ya jurnalında əməliyyatların uçotu "Məlumatların ilkin sənədlərdən mühasibat kitablarına və jurnalına keçirilməsi" mərhələsində yazılmış kassa orderi əsasında aparılır.

2.3. Uçot siyasətində beynəlxalq təcrübənin aspektinin formalaşması

Mühasibat uçotu siyasəti MHBS müstəsna olaraq beynəlxalq standartlara uyğun tərtib edilmiş hesabatlarla şamil edilir.

Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonunda yaradılacaq təşkilatlarda uçot siyasətinin formalaşdırılması qaydaları 8 №-li "Mühasibat uçotu siyasəti, uçot xətalrı və təxminlərdə dəyişikliklər" adlı MUBS-da müəyyən ediləcəkdir. MHBS-nin uçot siyasəti maliyyə hesabatlarının hazırlanması və təqdim edilməsi üçün təşkilat tərəfindən qəbul edilən xüsusi prinsiplər, razılaşmalar, çərçivələr, təcrübələr və qaydalar kimi şərh olunur. Standart göstərilən mənalarda aşağıdakı terminlərdən istifadə ediləcək:

Mühasibat uçotu siyasəti müəssisə tərəfindən maliyyə hesabatlarının hazırlanması, habelə öz növbəsində təqdim edilməsi üçün qəbul edilən müəyyən razılaşmalar, prinsiplər, çərçivələr, təcrübələr və qaydalardır.

Mühasibat uçotu qiymətləndirməsində dəyişiklik aktiv öhdəliklərinin cari vəziyyətinin öhdəliklər və öhdəliklərə aid gözlənilən gələcək faydaların qiymətləndirilməsi nəticəsində yaranan aktivin balans dəyərində, aktivin dövrü istehlakına düzəliş deməkdir. Mühasibat uçotu təxminlərində dəyişikliklər yeni məlumatlar inkişafı nəticəsində yaranır və bu səbəbdən onlar səhvlərin düzəldilməsi hesab edilmir.

Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonunda uçot siyasəti MHBS maddələrin müxtəlif uçot siyasətləri üçün uyğun ola biləcək kateqoriyalara ayrılmasını xüsusi olaraq tələb etmədiyi və ya icazə vermədiyi hallar istisna olmaqla, müəssisə oxşar əməliyyatlar üçün mühasibat uçotu siyasətini diqqətlə seçilməli və mərhələli şəkildə tətbiq edilməlidir. Əgər hər hansı MHBS göstərilən kateqoriyalara

bölünməyi tələb edirsə və ya icazə verirsə, bu kateqoriyaların hər biri üçün müvafiq uçot siyasəti seçilməli və ardıcıl olaraq tətbiq edilməlidir.

Müəyyən hallarda, MHBS məqbul uçot variantlarının müəyyən hissəsini nəzərdə tutur ki, bunlardan ən uyğununu təşkilat öz uçot siyasətində seçməli və təsdiq etməli olacaq.

Xüsusi metodlardan əlavə, təşkilat uçot siyasətində müxtəlif mühasibat uçotu qaydalarından da istifadə edə bilər: mühasibat uçotu hesablarının tipik korrespondensiyalarının reyestrindən, analitik hesablar planından, işlənmiş mühasibat uçotu registrlərindən, mühasibat uçotunun aparılması üçün daxili metodik tövsiyələr (təlimatlar), habelə maliyyə hesabatlarının tərtib edilməsi, tikinti məqsədləri üçün cəmiyyətin digər bölmələrindən kənar smetaların alınması qaydaları, iş axınının qrafiki, hesabatların verilməsi, konsolidasiya proseduru (qaydaları) və s-dir.

Uçot siyasəti ardıcılıq, etibarlılıq, aktualıq, təşkilatın nəticələrinin dürüst təqdim edilməsi tələblərinə cavab verməli və hadisələrin təkə hüquqi komponentini deyil, həm də iqtisadi məzmununu əks etdirməlidir. Uçotların aparılmasında neytrallıq, ehtiyatlılıq və tamlıq prinsiplərinə əməl edilməlidir.

Uçot siyasətinin tərtibinin əsas prinsipi ardıcılıq prinsipidir. Bu prinsip seçilmiş metodlara, yəni bir hesabat dövründən digərinə uçotun aparılması zərurəti deməkdir.

Beləliklə, xüsusi ehtiyac və sübut olmadan hesabat formalarının ayrı-ayrı maddələrinin təsnifatını və məzmununu, müxtəlif hesabat göstəricilərinin qiymətləndirilməsi və uçotu metodologiyasını dəyişdirmək olmaz. Uçot siyasətində əsassız dəyişikliklər də arzuolunmazdır (Abbasov İ.M. 2016: s.76-77).

Maliyyə hesabatlarının məzmun ardıcılığında dəyişikliklərin 3 səbəbi var:

1. Şirkətin fəaliyyətində əhəmiyyətli dəyişikliklər, hesabat dövründə əsaslı alışlar və ya əksinə, əmlakın əhəmiyyətli dərəcədə xaric edilməsi, habelə maliyyələşdirmə üçün borc mənbələrinin cəlb edilməsi ilə bağlı siyasətdə dəyişikliklər;

2. Yenidən qruplaşdırılmış, yenidən işlənmiş hesabatlarda əməliyyatların nəticələri və maliyyə vəziyyəti haqqında məlumatların hərtərəfli və daha yaxşı təqdim edilməsinin mümkünlüyü ilə bağlı analitik tədqiqatlar əsasında əsaslandırma;

3. Yeni tətbiq edilmiş MHBS ilə nəzərdə tutulan dəyişikliklər. Bu zaman milli standartlara dair tələblər yalnız o halda nəzərə alın bilər ki, maliyyə hesabatlarında dəyişiklik MHBS-a zidd olması.

Müqayisəli məlumat, MHBS-larda xüsusi olaraq göstərildiyi hallar istisna olmaqla, maliyyə hesabatlarında göstərilən bütün məbləğlər üçün əvvəlki dövrə bağlı açıqlanmalıdır. Maliyyə hesabatlarında hər bir maddə, eləcə də hər bir göstərici üzrə rəqəmsal göstəricilərin hesabat dövrü, həmçinin ondan əvvəlki eyni dövr üçün müqayisəli formada əks etdirilməsi məcburidir. Standart müqayisəli məlumatı birdən çox əvvəlki dövr üçün təqdim etməyə imkan verir. Onlar bir neçə əvvəlki dövrlər üçün məlumat toplanabilir.

Yuxarı Qarabağın təsərrüfat sektorunda uçot siyasəti - Bütün maliyyə hesabatları qurumda tətbiq olunan istənilən MHBS-nin tələblərinə tam uyğun gəldiyi üçün uçot siyasəti seçilib həyata keçirilməlidir. MHBS-lara əsasən, maliyyə hesabatları əməliyyatların yaxın gələcəkdə, lakin hesabat tarixindən ən azı 12 ay sonra davam edəcəyi ehtimalı ilə hazırlanır. Hökumət yalnız fəaliyyətini dayandırmaq üçün heç bir əsas olmadıqda sənədlərdə elan edəcək.

Maliyyə hesabatları hər bir materialın ayrıca təqdimatını tələb edir. Eyni xarakterli və ya təyinatlı kəmiyyətlərə lazımsız miqdarlar əlavə edilməli və ayrıca məlumat verilməməlidir. Bir məlumatı bir yerə yığarkən, onun mühüm məzmunla qarışmaması vacibdir, bu, son istifadəçilərin başa düşməsinə və qavramasını çətinləşdirir.

Açıqlanan məlumat qeyri-əhəmiyyətlidirsə, əhəmiyyətlik kontekstində sadalanan tələblərə riayət edilməsinə ehtiyac yoxdur. Məsələn, bitmiş satılmamış məhsulların qalıqları çox vaxt balansın "Müxtəlif ehtiyatlar" maddəsinin digər maddi dövriyyə aktivləri ilə birləşdirilir. Bu hesabatın ümumi sayının 5%-dən çox olan məqalələr əhəmiyyətli hesab edilməlidir. Məlumatın kifayət qədər

açıqlanmaması və ya açıqlanmaması istifadəçilər tərəfindən maliyyə hesabatlarına əsaslanan qərarlara əhəmiyyətli təsir göstərə bilərsə, məlumat keyfiyyətə əhəmiyyətlidir.

Öhdəliklər və aktivlər, gəlir və məxaric maddələri əvəzləşdirilmir və əhəmiyyətli olduqda, hesabatda ayrıca maddələr kimi əks etdirilir. Hesablama yalnız aşağıdakı hallarda mümkündür:

1. Beynəlxalq Maliyyə Hesabatları Standartları ofsetə icazə verir və ya tələb edir;

2. Öhdəliklər, aktivlər, zərərlər, mənfəətlər və əlaqəli xərclər qeyri-əhəmiyyətli hesab edilir.

Əvəzləşdirmə əməliyyatları maliyyə hesabatları üçün analitikliyi azaldır. Balans maddələri xalis dəyərlə qeydə alınır. Hesabatların qeydlərində hesablanmış ehtiyatların məbləğini açıqlamaq, həmçinin balansda qalıq dəyəri ilə əks etdirilən maddələri əvəzləşdirməmək vacibdir. Mühasibat uçotu siyasətində gəlirlərin xərclərlə əlaqələndirilməsi prinsipinə riayət etmək lazımdır, həmçinin əməliyyatlar müəyyən gəlir gətirmirsə, onlar üzrə xərclər yalnız bu əməliyyatların aparıldığı hesabat dövründə hər hansı xərclərin əvəzləşdirilməsi yolu ilə əks etdirilir. gəlirdən.

Uzunmüddətli aktivlərin, o cümlədən qısamüddətli investisiyaların, habelə digər dövriyyə aktivlərinin satışı üzrə əməliyyatların nəticələri həmişə hesabatda təqaüdə çıxmış aktivin balans dəyərinin satışından əldə edilən ümumi gəlir çıxılmaqla təqdim edilir.

Üçüncü şəxslə bağlanmış müqavilə şərtlərinə əsasən ödənilən xərclər müvafiq kompensasiyanın azaldılması yolu ilə kompensasiya edilməlidir. Məsələn, subicərə müqaviləsindən əldə olunan gəlir icarə məsrəflərində müvafiq azalma ilə tanınır.

8 №-li MHBS-a əsasən, müəssisə müəyyən hallarda uçot siyasətini dəyişmək hüququna malikdir (Hacıyev R.S. Səbzəliyev S.M. 2014: s.45):

1. Əgər bu, qanun və qaydalardakı dəyişikliklərlə əlaqədardırsa;
2. Bu dəyişikliklər təşkilatın fəaliyyəti haqqında dolğun və daha etibarlı məlumat əldə etməyə imkan verirsə.

Təşkilat standartta edilən dəyişikliklərlə bağlı uçot siyasətindəki dəyişiklikləri nəzərə almağa borcludur. Müəssisə xüsusi keçid müddəaları olmayan standartı ilk dəfə tətbiq edərkən uçot siyasətini dəyişirsə və ya müəssisə öz mühasibat uçotu siyasətini öz istəyi ilə dəyişirsə, bu dəyişikliyi retrospektiv şəkildə tətbiq etməlidir.

Belə olan halda, yeni uçot siyasəti həmişə tətbiq olunsaydı, təqdim edilmiş ən erkən dövr üçün təsirə məruz qalmış komponentlərdən hər hansı birinin balansına, eləcə də hər bir əvvəlki dövr üçün açıqlanan digər əlaqəli məbləğlərə düzəliş tələb olunur. Standartın tətbiqi ilə əlaqədar uçot siyasətində dəyişiklik edildikdə, müəssisə aşağıdakıları açıqlayır:

1. Standartın adı;
2. Standartın keçid müddəalarına uyğun olaraq uçot siyasətində yaranan dəyişikliklərə əməl olunması faktı;
3. Keçid müddəalarının təsviri;
4. Mühasibat uçotu siyasətində əhəmiyyətli dəyişikliklər;
5. Əvvəlki və cari dövrlər üzrə düzəlişlərin məbləğləri;
6. Dəyişikliklərin retrospektiv tətbiqi mümkün olmadıqda, bu şərtin mövcudluğuna səbəb ola biləcək halların təsviri.

Mühasibat uçotu siyasətindəki dəyişiklik əvvəlki və ya cari dövrə təsir etdikdə, belə təsir göstərə bilər, müəssisə aşağıdakı məlumatları əks etdirir:

1. Uçot siyasətində dəyişikliklərin xarakteri;
2. Təşkilatı uçot siyasətində dəyişikliklərə səbəb olan səbəblər;
3. Maliyyə hesabatlarının hər bir bəndi üzrə səhm üzrə əsas və azaldılmış mənfəətə düzəlişlərin məbləğləri.

Hesabatda təşkilatın artıq dərc edilmiş, lakin hələ qüvvəyə minməmiş yeni standartlar üçün şərtləri qəbul etmədiyini göstərmək də vacibdir.

Mühasibat uçotu siyasətində dəyişikliklər və dövrlər üzrə çatışmazlıqların düzəldilməsi, mümkün olmadıqda, ilkin kapital balansına düzəlişlər etməklə və müqayisəli məlumatların yenidən təqdim edilməsi ilə əks etdirilməlidir. Mühasibat uçotu təxminlərindəki dəyişikliklər perspektiv qaydada uçota alınır. Dəyişikliyin təxminlərdəki dəyişiklik və ya uçot siyasətindəki dəyişiklik olduğunu müəyyən

etmək çətindir, dəyişiklik qiymətləndirmədə dəyişiklik hesab edilir. Mümkünsə, müqayisələr yenidən təqdim olunur. Xüsusi MHBS-larda bu standartların qəbulu nəticəsində uçot siyasətində baş verən dəyişikliklərin əks olunması ilə bağlı xüsusi tələblər ola bilər.

Yeni əməliyyatlar və ya hadisələrlə bağlı uçot siyasətinin inkişafı, nə də onun müddəalarından hər hansı birinin əvvəllər əhəmiyyətsiz hesab edilən maddələrə tətbiqi uçot siyasətində dəyişiklik hesab edilmir. Mühasibat uçotu siyasətində dəyişikliklər edərkən, onların səbəbləri və hesabatə təsiri kimi bu cür dəyişiklikləri həmişə açıqlamaq lazımdır. Əvvəlki dövrlərlə bağlı təqdim edilən hər hansı müvafiq maliyyə məlumatı da uçot siyasətindəki dəyişiklikləri əks etdirmək üçün yenidən təqdim edilməlidir.

Səhvlər uçot siyasətinin düzgün tətbiq edilməməsi və ya hesabat tarixində mövcud olan faktların və halların yanlış şərh edilməsi nəticəsində yarana bilər. Müqayisəli məlumatların yenidən hesablanması və kapitalın açılması yolu ilə əhəmiyyətli çatışmazlıqlar düzəldilməlidir. Əhəmiyyətli səhvləri əks etdirmək üçün uçot siyasətində və yenidən hesabatlarda dəyişiklikləri əks etdirmək üçün retrospektiv yanaşma, mümkün olmadığı hallar istisna olmaqla, bütün hallarda tələb olunur.

Təxminlərdə dəyişikliklər. Təxminlər maliyyə hesabatlarının hazırlanmasının vacib hissəsidir, həmçinin onlarda dəyişikliklər yalnız bu dəyişikliklərin baş verdiyi dövrdə əks olunur. Təxminlərdəki dəyişikliklər inkişaf və ya yeni məlumatlarla əlaqədardır. MHBS-a uyğun olaraq hesabatda təxminlərdə baş verən hər hansı əhəmiyyətli dəyişiklikləri açıqlamaq lazımdır.

Təsnifatda (uçot siyasətində və ya təxminlərdə dəyişiklik olmadıqda belə) və ya maliyyə hesabatlarında göstəricilərin təqdim edilməsi metodunda dəyişiklik olduqda, müqayisəli məlumatları yenidən təqdim etmək, həmçinin müvafiq qeyd etmək lazımdır..

III FƏSİL. YUXARI QARABAĞ İQTİSADI RAYONUNDA FƏALİYYƏT GÖSTƏRƏK TƏŞKİLATLARDA MÜHASİBAT SİYASƏTİNİN FORMALAŞDIRILMASI VƏ HƏYATA KEÇİRİLMƏSİ PROBLEMLƏRİ MÜHASİBAT SİYASƏTİ ELEMENTLƏRİNİN TƏSİRİ

3.1. Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonunda fəaliyyət göstərək təşkilatlarda maliyyə hesabatlarının quruluşu və xüsusiyyətləri

Mühasibat uçotunun milli və beynəlxalq standartları (maliyyə hesabatı) Mühasibat uçotu haqqında qüvvədə olan qanunvericilik mühasibat uçotu və maliyyə hesabatı sahəsində Azərbaycan Respublikasında tətbiq edilən aşağıdakı normativ hüquqi aktları nəzərdə tutur: 1. Beynəlxalq maliyyə hesabatı standartları. 2. Kommersiya təşkilatları üçün milli mühasibat uçotu standartları. Yanvar ayından əvvəl öz fəaliyyətlərinin mühasibat uçotunu aparmağa və MHBS-a uyğun olaraq maliyyə hesabatlarını tərtib etməyə borclu olan ictimai maraq kəsb edən subyektlərin siyahısının təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının vergi qanunvericiliyinə uyğun olaraq sadələşdirilmiş verginin ödəyiciləri ƏDV məqsədləri üçün qeydiyyatdan alınmamış, hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan, əvvəlki 3 aylıq dövr ərzində vergi tutulan əməliyyatlarının həcmi 22,5 min manat təşkil edən hüquqi və fiziki şəxslərdir. Lakin Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində bu əsas qaydaya bir sıra əlavə və qeyd-şərtlər var. Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartları (BMHS) Beynəlxalq Maliyyə Hesabatları Standartları Azərbaycanda IASB tərəfindən qəbul edilən formada tətbiq edilir. Bu standartlara edilən dəyişikliklər Azərbaycan Respublikasında IASB tərəfindən rəsmi təsdiq edildikdən dərhal sonra qüvvəyə minir. Bu standartlar ictimai maraq kəsb edən strukturlar tərəfindən tətbiq edilməlidir və həmçinin kiçik biznes kimi təsnif edilməyən digər kommersiya təşkilatları tərəfindən müvafiq milli standartların yerinə onların mülahizələri ilə tətbiq oluna bilər. 2007-ci ildə. Maliyyə Nazirliyi BMHS-nin Azərbaycan dilinə tərcüməsini rəsmi internet sahifəsində yerləşdirib. Bu tərcümə MHBS-nin 2006-cı il nəşri əsasında hazırlanmışdır. və MHBS 6, MHBS 7 və MHBS 8-in

tərcümələrini daxil etmir. 2. Kommersiya Təşkilatları üçün Milli Mühasibat Uçotu Standartları Kommersiya Təşkilatları üçün Milli Mühasibat Uçotu Standartları Maliyyə Nazirliyi tərəfindən təsdiq edilir. Onlar MHBS əsasında hazırlanmalı və onların idarə etdiyi bütün məsələləri əhatə etməlidir. Qanunvericiliyə görə, ictimai maraq kəsb edən strukturlara aid olmayan kommersiya təşkilatları və ya logistik sahibkarlıq subyektləri (yəni, sayı baxımından mütləq çoxluğu təmsil edən orta sahibkarlıq adlanan müəssisələr) tərəfindən tətbiq edilməlidir. Bununla belə, kiçik müəssisələr öz seçimləri ilə sadələşdirilmiş uçot qaydaları əvəzinə tətbiq etmək hüququna malikdirlər. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarı ilə təsdiq edilmiş 2005-2008-ci illərdə Milli Mühasibat Uçotu Standartlarının tətbiqi Proqramına əsasən 2006-2007-ci illərdə Maliyyə Nazirliyi tərəfindən Milli Mühasibat Uçotu üzrə Konseptual Əsas hazırlanıb təsdiq edilmişdir. Bu sənədlərin təsdiqi ilə kommersiya təşkilatları üçün milli standartlar baxımından əvvəllər qeyd olunan Proqram tam şəkildə həyata keçirilib. Bununla belə, ona uyğun yaradılmış milli standartlar sistemində 01.01.2008-ci il tarixinə qüvvədə olan on üç MHBS18-in milli analoqları yoxdur. “2005-2008-ci illərdə Milli Mühasibat Uçotu Standartlarının tətbiqi Proqramının təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2005-ci il 18 iyul tarixli 139 nömrəli qərarı. 18 Milli analoqu olmayan MHBS-lara BMHS 1 “Beynəlxalq Maliyyə Hesabatları Standartlarının İlk Tətbiqi”, MHBS 2 “Pay Əsaslı Ödəniş”, MHBS 4 “Sığorta Müqavilələri”, MHBS 6 “Kəşfiyyat və Təxminlər Resursları”, MHBS 7 “Maliyyə Alətləri” daxildir. : Açıqlamalar ”(mövcud milli standart 32 №-li MUBS-un köhnə versiyasına uyğundur), MHBS 8 “Əməliyyat seqmentləri”, BMS (BMHS) 19 “İşçilərin mükafatlandırılması”, MUBS 26 “Pensiya təminatı planları üzrə uçot və hesabat”, Azərbaycanın pensiya planları, hiperinflasiya şəraitində mühasibat uçotu sahəsində mürəkkəb aktuar hesablamalar üzrə standartlara ehtiyac duymur. BMS 33 “Səhm üzrə mənfəət” və BHMS 39 “Maliyyə Alətləri – Tanınma və Ölçmə” standartlarının analoqlarının təsiri MHBS əsasında yaradılmış milli standartlar sisteminin keyfiyyətini əhəmiyyətli dərəcədə azaldır. Bundan əlavə, MHBS-ların dəyişməsi fonunda hazırlanmış milli standartların aktuallığını təmin

edən mexanizmin yaradılması vacib görünür. Bütçə təşkilatları üçün milli mühasibat uçotu standartları Maliyyə Nazirliyi tərəfindən qəbul edilir və təsdiq edilir. Onlar BMS əsasında hazırlanmalı və onların idarə etdiyi bütün məsələləri əhatə etməlidir. Standartlar bütçə təşkilatları, habelə bütçədənkənar fondlar və bələdiyyə orqanlarının istifadəsi üçün nəzərdə tutulub. Qeyd edək ki, kommertiya sektorundan fərqli olaraq Azərbaycanın mühasibat uçotu qanunvericiliyi MHBS-nin bütçə, bütçədənkənar və bələdiyyə sektorları tərəfindən birbaşa tətbiqinə imkan vermir. Maliyyə hesabatı müəssisənin iqtisadi fəaliyyətinin hadisələrinin kəmiyyət və kəmiyyət ifadəsini aydın və birmənalı şəkildə təmin edir. Standartlaşdırılmış maliyyə hesabatları hesabat məlumatlarında şirkətin fəaliyyətindən əldə edilən mühasibat uçotunun təsirlərinin uçotunda əhəmiyyətli fərqlər olmadan mühasibat açıqlamalarını təqdim edir. Şirkətin fəaliyyətinin nəticələri müəssisənin maliyyə fəaliyyəti, investisiya fəaliyyəti və əməliyyat fəaliyyəti kimi təsnif edilən aktivlərin, öhdəliklərin və kapitalın ədədi xüsusiyyətləridir. Beynəlxalq standartlara uyğun maliyyə bildirişlərinin məqsədi təşkilatın fəaliyyəti üçün kəmiyyət maliyyə hesabatı göstəricilərindən istifadə edən bütün daxili və xarici maraqlı tərəflər üçün faydalıdır. Mikroiqtsadi və makroiqtisadi inkişafı sürətləndirmək üçün investora məhdud resursların ayrılması ilə bağlı iqtisadi cəhətdən səmərəli strateji qərarlar qəbul edə biləcəyi etibarlı və aktual məlumatların daim əldə edilməsi zəruridir. Maliyyə hesabatlarında açıqlanan məlumatlar təşkilat daxilində biznes qərarlarının qəbulu prosesində, habelə bütün şirkətin milli və beynəlxalq səviyyədə fəaliyyətlərinin planlaşdırılması, monitorinqi və tənzimlənməsi üçün istifadə olunur. Hesabat parametrlərinin kəmiyyətini müəyyən etmək üçün təşkilatın pul axını, gəlir və xərclərinə nəzarət edilməli və məlumatların əsas məzmunu kimi qeyd edilməlidir (Mahmudov İ.M., İsmayılov N.M., Zeynalov T.S. 2010: s.34).

Qlobal biznes mühitində maliyyə hesabatları prosesi maliyyə hesabatlarında təqdim olunan keyfiyyətli maliyyə məlumatlarını təmin etmək üçün böyük məsuliyyət daşıyır. Peşəkar mühasiblər maliyyə hesabatlarının hazırlanması və dərc edilməsində öz münasibətlərinə, peşəkar hazırlığına və etik davranışlarına,

mühasib və ya ekspert-praktiki mütəxəssis peşəsinə görə maliyyə vəziyyətinin imicinə və şirkətin uğuruna təsir göstərilir. Qlobal miqyasda maliyyə hesabatlarının birləşdirilməsi və maliyyə məlumatlarının daxili və xarici istifadəçilərinin ehtiyaclarını ödəmək üçün davam edən səylərə gəldikdə, sertifikatlı mühasiblər əhəmiyyətli çətinliklərlə üzləşirlər. Yüksək keyfiyyətli maliyyə hesabatı milli, regional və qlobal iqtisadiyyatın iqtisadi inkişafına və tərəqqisinə töhfə verir. Vahid maliyyə hesabatı bir ölkənin vergi sistemi, fiskal və pul siyasəti, milli gəlir və ümumi daxili məhsul statistikasını kimi həyati vacib sistemlərini idarə edir. Beynəlxalq ticarətin səviyyəsinin yüksəlməsi, transmilli şirkətlərin sürətli inkişafı və kapital bazarının qloballaşması beynəlxalq səviyyədə investisiya imkanlarını əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirmişdir. Kapital investorlar investisiya qoymaq üçün biznes qərarları qəbul edərkən yerli və xarici şirkətlərin işini təhlil etməlidirlər. Nəticədə, maliyyə hesabatlarının istifadəçilərinin ehtiyaclarına uyğun olaraq maliyyə hesabatlarının uyğunlaşdırılması zərurəti yaranır. Maliyyə hesabatları müxtəlif ölkələrdə eyni formada görünərsə də, əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Maliyyə hesabatlarında fərqliliklər ölkələrin sosial şəraitinin fərqliliyi, mədəniyyət fərqləri, iqtisadi şəraitin fərqliliyi, qanunvericilikdəki fərqlər və dövlət orqanlarının təsərrüfat subyektlərindən maliyyə məlumatlarına olan tələbatındakı fərqlər nəticəsində yaranır. Bu fərqlər müxtəlif təriflərə, müxtəlif tanınma meyarlarına və maliyyə hesabatlarının, aktivlərin, etibarlılığın, kapitalın, gəlirlərin və xərclərin müxtəlif elementlərinin ölçülməsi üçün əsasların yaranmasına səbəb olur. Beynəlxalq Mühasibat Uçotu Standartları Şurası maliyyə hesabatlarının hazırlanması və təqdim edilməsi ilə bağlı qaydaları, mühasibat uçotu standartlarını və prosedurları uyğunlaşdırmaq yollarını tapmaq yolu ilə fərqləri azaltmağa sadıqdır. MHBS-nin Şərhlər Komitəsi hesab edir ki, iqtisadi qərarların qəbulu üçün faydalı məlumatlar təqdim etmək üçün hazırlanmış maliyyə hesabatlarına diqqət yetirildikdə uyğunlaşdırma ən yaxşı şəkildə əldə edilə bilər (Xankişiyev B.A. 2012: s.67)..

Beynəlxalq Mühasibat Uçotu Standartları Şurasının rəsmi məqsədləri ictimai maraqlara uyğun olaraq, bu standartların və mühasibat uçotunun istifadəsini və

ciddi şəkildə tətbiqini təşviq etmək üçün yüksək keyfiyyətli, başa düşülən və tətbiq edilə bilən ümumi qəbul edilmiş mühasibat uçotu standartlarının vahid toplusunu hazırlamaqdır. İnvestisiyalar şirkətin başqa şirkətdə, hökumətdə və s.-də iştirak payından nağd pul almaq hüququnu təmsil edən aktivlərdir. İnvestisiyalar investisiya obyektinin istiqrazlarının və ya səhmlərinin digər maliyyə alətlərinin alınması yolu ilə həyata keçirilir. Bu cür investisiyaların məqsədi investisiya gəliri (faiz və dividendlər) əldə etmək və gözlənilən kapital gəlirlərini kapitallaşdırmaqdır. İnvestisiya, investisiya şirkəti tərəfindən cari və uzunmüddətli olaraq təsnif edilən balans hesabatında bildirilir. Növbəti 12 ay ərzində satılması gözlənilən investisiyalar qısamüddətli investisiyalar, qısamüddətli investisiyalardan başqa investisiyalar isə uzunmüddətli investisiyalar adlanır. Dəyərində kiçik dəyişikliklərlə asanlıqla nağd pula çevrilə bilən bəzi investisiyalar pul vəsaitlərinin ekvivalentləri kimi təsnif edilir. İnvestisiya borc qiymətli kağızlarına, səhm qiymətli kağızlarına, əmtəələrə, törəmə alətlərə və s.-yə edilə bilər. Borc qiymətli kağızları müəyyən müddət ərzində konkret pul vəsaitlərinin hərəkəti hüququna malik olan maliyyə alətləri kimi göstərilə bilər. Məsələn, dövlət istiqrazları, korporativ istiqrazlar, bələdiyyə istiqrazları, debitor borcları və s. hamısının müəyyən müddət üçün əvvəlcədən müəyyən edilmiş ödənişi var. Səhm alətləri şirkətdə qalıq (kapital) payını təmsil edən qiymətli kağızlardır, məsələn, adi səhmlər və s. törəmə qiymətli kağızlar öz dəyərini digər maliyyə alətindən “çıxaran” maliyyə alətləridir. Bunlar, dəyəri başqa dəyişəndən asılı olan müqavilələrdir, məsələn, şirkətin ümumi səhminin qiyməti və ya istiqrazın qiyməti və ya əmtəənin qiyməti və s. Ənənəvi olaraq, borc qiymətli kağızları üç kateqoriyaya bölünür: Ödəmə tarixinə qədər saxlanılan: Bu kateqoriyaya investorun ödəmə müddətinə qədər saxlamaq qabiliyyətinə və istəyinə malik olan borc qiymətli kağızları daxildir. Satış üçün əlçatandır: ödəmə tarixinə qədər saxlanılmayan, alqı-satqıya çıxarılmayan borc qiymətli kağızları daxildir. Satıla bilən borc qiymətli kağızları üzrə reallaşdırılmamış gəlir və ya zərərlər digər məcmu gəlirdə tanınır. Faiz gəliri onun əldə edildiyi dövrdə tanınır. Ticarət üçün saxlanılır: qısamüddətli ticarət üçün saxlanılan borc qiymətli kağızları daxildir.

Ticarət investisiyaları ədalətli dəyərlə əks etdirilir və istənilən nəticədə mənfəət və ya zərər və ya faiz gəliri mənfəət və zərər haqqında hesabatda tanınır. Bununla belə, yeni mühasibat uçotu standartları (BMHS 9) borc investisiyalarının iki kateqoriyaya təsnifləşdirilməsini tələb edir: (a) amortizasiya olunmuş maya dəyəri ilə uçota alınan investisiyalar və (b) gəlir və ya xərclər vasitəsilə ədalətli dəyərlə uçota alınan investisiyalar. Səhm kapitalının hesablanması mülkiyyət dərəcəsindən asılıdır: Nəzarət payı: Əgər A şirkəti C şirkətinin səhmlərinin 50%-dən çoxuna sahibdirsə, o, B şirkətinə nəzarət edir və maliyyə hesabatlarını hazırlamalıdır (Xankişiyev B.A. 2012: s.67).

Əhəmiyyətli təsir: Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonunda fəaliyyət göstərəcək A şirkəti B şirkətinin kapitalının 20%-dən 50%-ə qədərində sahib olduqda, o, B şirkətinə əhəmiyyətli təsir göstərir və B şirkətinə investisiyanı kapital metodundan istifadə etməklə hesablamalıdır. Nəzarət payı yoxdur və əhəmiyyətli təsir yoxdur: əgər A şirkəti Şirkətin nizamnamə kapitalının 20%-dən azına sahibdirsə, nə konsolidasiya, nə də kapital metodu tələb olunmur. Mülkiyyət 20%-dən azdırsa, kapital investisiyaları aşağıdakı kateqoriyalardan birinə təsnif edilə bilər: Satış üçün əlçatan: ticarət kapitalı investisiyaları istisna olmaqla, bütün kapital investisiyalarını əhatə edir və mənfəət və zərər vasitəsilə ədalətli dəyərlə ölçüləcək. Reallaşdırılmamış mənfəət və ya zərərlər digər məcmu gəlirdə tanınacaq. Reallaşdırılmış mənfəət və zərər və dividendlər mənfəət və zərər haqqında hesabatda tanınacaq. Ticarət üçün saxlanılır: Qısa müddətdə, məsələn, 3 ayda satış üçün saxlanılan kapital investisiyaları üçün ədalətli dəyərlə ölçülür. Dividend gəliri mənfəət və zərər haqqında hesabatda tanınır. Gəlir və ya məxaric vasitəsilə ədalətli dəyərlə ölçülür: başqa cür satışa uyğun gələn və ya ticarət üçün saxlanılan kapital investisiyaları üçün mühasibat uçotu standartları ilə icazə verilən təsnifat; Mühasibat uçotu metodu kapital qoyuluşları ilə eynidir. Yeni mühasibat uçotu standartları şirkətlərdə mülkiyyətin 20%-dən az hissəsini təmsil edən kapital investisiyaları üçün yeni təsnifat strukturunu təqdim etmişdir. Onlar belə kapital investisiyalarının (a) mənfəət və ya zərər vasitəsilə ədalətli qiymətlə və ya (b) digər

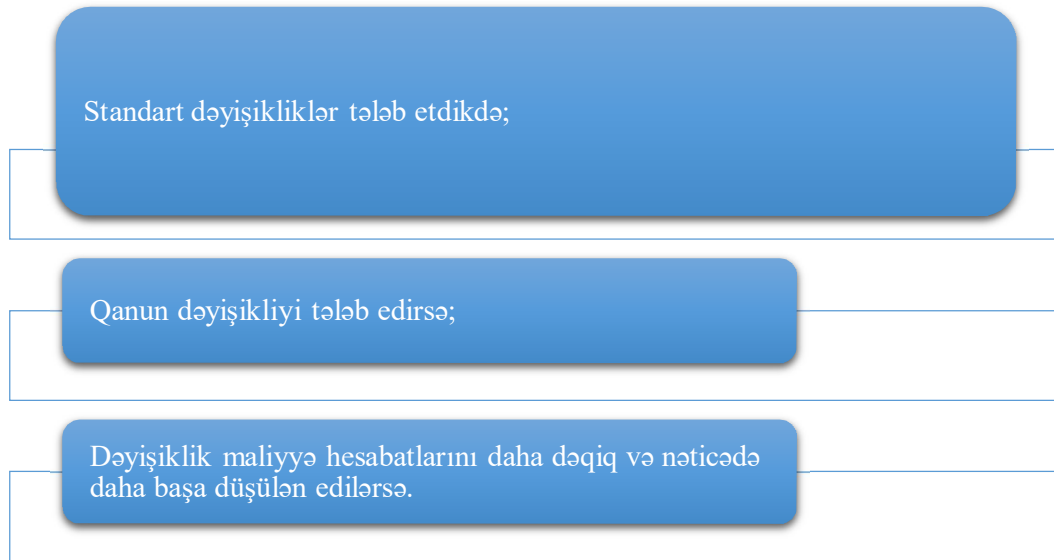
məcmu gəlir vasitəsilə ədalətli qiymətlə uçota alınmasını tələb edir. Yeni təyin olunmuş xəzinədarlıq meneceri aqressiv investisiya fəaliyyətinə başlayacaq.

3.2. Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonunda fəaliyyət göstərək təşkilatlarda mühasibat siyasətinin göstəricilərinə təsiri

Bu yarımfəsildə isə göstəricilərdə təsiri aydınlaşdıracağıq. Əgər maliyyə hesabatlarında birdən çox ölçü istifadə olunursa, ölçmə əsasına uyğun olaraq onun tətbiq olunduğu aktiv və öhdəliklərin kateqoriyasını göstərmək kifayətdir. Xüsusi uçot siyasətinin açıqlanmasına qərar verərkən, maliyyə hesabatlarına cavabdeh olan şəxslər bu cür açıqlamaların istifadəçilərə əməliyyatların, digər halların və vəziyyətlərin müəssisənin maliyyə vəziyyətinə və maliyyə nəticələrinə təsirini anlamaqda nə dərəcədə kömək edəcəyini nəzərə almalıdırlar. Xüsusi uçot siyasətinin açıqlanması təşkilatlar üçün bu siyasətin istifadəçiləri üçün xüsusilə faydalı olacaqdır. Təşkilat uçot siyasətinin və ya digər sənədlərin məzmununa yenidən baxılması üçün uçot siyasətini tətbiq etdikdə, tənzimləyici orqanlar tərəfindən statistikada maliyyə hesabatlarında tanınan məbləğlərə fiziki təsir göstərən qərarları açıqlamalıdır.

Mühasibat uçotu siyasətində dəyişiklik maliyyə hesabatlarının bir hissəsinin hazırlanması və təqdim edilməsi zamanı əvvəllər istifadə edilmiş qiymətləndirmə texnikasında dəyişiklik deməkdir.

Sxem 1: Uçot siyasətində dəyişdirilmə halları:

Mənbə: Kazımov R.N., Namazova C.B. 2011: materialları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Şirkətin uçot siyasəti aşağıdakı hallarda dəyişdirilə bilər:

1. Eyni fəaliyyətin xarakteri dəyişdikdə mühasibat uçotu sistemi, qüvvəyə minmə tarixi dəyişdikdə isə həmin vaxtdan mühasibat uçotu sistemi dəyişməlidir.
2. Əgər real vaxt göstərilməyibsə və ya dəyişiklik könüllüdürsə, maliyyə hesabatlarınıza bəzi dəyişikliklər etməli ola bilərsiniz. Bu, ötən ilin maliyyə hesabatlarında təqdim olunan rəqəmlərdə bəzi dəyişikliklər deməkdir.
3. Əvvəlki təxminləri dəyişdirmək mümkün olmadıqda, uçot sistemində dəyişikliklərin gələcək nəticələrini göstərin. Əvvəlki uçot siyasətinə dəyişikliklər edilərsə, əvvəlki dövrün artıqlığı da geri qaytarılmalı və yeni siyasət həmişə həyata keçirildiyi kimi əks etdirilməlidir. Mühasibat uçot siyasətində dəyişiklik olarsa, maliyyə hesabatlarının qeydlərində aşağıdakı məlumatlar açıqlanmalıdır: 1. Ölçmə üçün müraciətdə dəyişiklik olduqda: a) Tarix və ya ölçmə hesabatı. Təfərrüatlar. ; B) uçot siyasətində dəyişikliklərin xarakteri; C) gələcəyə təsir edə biləcək siyasətlər; D) səhm üzrə cari və keçmiş mənfəətdə dəyişikliklər; e) təqdim edilməzdən əvvəlki dövr üçün valyuta məzənnəsi; f) Əvvəlki dəyişikliklər mümkün olmadıqda, səbəblər göstərilməlidir; 2. Uçot siyasətində könüllü dəyişikliklər: a) uçot siyasətində dəyişikliklərin xarakteri; B) uçot siyasətində dəyişikliklərin səbəbləri; C) səhm üzrə cari və keçmiş mənfəətdə dəyişikliklər; D) təqdim edilməzdən

əvvəlki dövr üçün valyuta məzənnəsi; E) Keçmiş dəyişikliklər mümkün deyilsə, səbəblər göstərməlidir. Maliyyə hesabatlarında elə şeylər var ki, onları dəqiq ölçmək mümkün deyil. Bu halda şirkət bu amilləri ölçməyə qərar verir. Aşağıdakılar qiymətləndiriləcək məqalələrin nümunələridir (Kazimov R.N., Namzhova C.B. 2011: s.87):

1. Ümitsiz borcların uçotu;
2. Ehtiyatlar itirilməməlidir (uzun saxlama müddəti və ya çətin satılması);
3. Maliyyə aktivlərinin və ya maliyyə öhdəliklərinin ədalətli dəyəri;
4. Əmlakın köhnəlmə müddəti, əmlakdan gələcək pul vəsaitlərinin hərəkəti;

Təşkilat ən etibarlı məlumatlara əsaslanaraq düzgün qərar verməlidir. Bununla belə, hesablamaların dəyişdirilməsi tələb oluna bilər. Təxminlərdəki bu dəyişikliklər yalnız gələcək fəaliyyətə təsir göstərə bilər. Dəyişiklik əvvəlki dövrün maliyyə hesabatlarına təsir etməməlidir.

Məsələn Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonunda fəaliyyət göstərəcək təşkilatlarda gözlənilən əhəmiyyətli təsirə baxaq: A şirkəti B şirkətinin kapitalının 20%-dən 50%-ə qədərində sahib olduqda, o, B şirkətinə əhəmiyyətli təsir göstərir və B şirkətinə investisiyanı kapital metodundan istifadə etməklə hesablamalıdır. Nəzarət payı yoxdur və əhəmiyyətli təsir yoxdur: əgər A şirkəti Şirkətin nizamnamə kapitalının 20%-dən azına sahibdirsə, nə konsolidasiya, nə də kapital metodu tələb olunmur. Mülkiyyət 20%-dən azdırsa, kapital investisiyaları aşağıdakı kateqoriyalardan birinə təsnif edilə bilər: Satış üçün əlçatan: ticarət kapitalı investisiyaları istisna olmaqla, bütün kapital investisiyalarını əhatə edir və mənfəət və zərər vasitəsilə ədalətli dəyərlə ölçülür. Reallaşdırılmamış mənfəət və ya zərərlər digər məcmu gəlirdə tanınır. Reallaşdırılmış mənfəət və zərər və dividendlər mənfəət və zərər haqqında hesabatda tanınır. Ticarət üçün saxlanılır: Qısa müddətdə, məsələn, 3 ayda satış üçün saxlanılan kapital investisiyaları üçün ədalətli dəyərlə ölçülür. Dividend gəliri mənfəət və zərər haqqında hesabatda tanınır. Gəlir və ya məxaric vasitəsilə ədalətli dəyərlə ölçülür: başqa cür satışa uyğun gələn və ya ticarət üçün saxlanılan kapital investisiyaları üçün mühasibat uçotu standartları ilə icazə verilən təsnifat; Mühasibat uçotu metodu kapital

qoyuluşları ilə eynidir. Yeni mühasibat uçotu standartları şirkətlərdə mülkiyyətin 20%-dən az hissəsini təmsil edən kapital investisiyaları üçün yeni təsnifat strukturunu təqdim etmişdir. Onlar belə kapital investisiyalarının (a) mənfəət və ya zərər vasitəsilə ədalətli qiymətlə və ya (b) digər məcmu gəlir vasitəsilə ədalətli qiymətlə uçota alınmasını tələb edir. Nümunə olaraq, futuristik maliyyə xidmətləri şirkətdə olan xəzinədarlıq üzrə mühasibin pul vəsaitləri və onların ekvivalentləri 2021-ci il oktyabrın 1-nə 2,2 milyard dollar təşkil edəcək. Yeni təyin olunmuş xəzinədarlıq meneceri aqressiv investisiya fəaliyyətinə başlayacaq.

Mühasibat uçotu siyasətinin elementlərinin müəssisənin maliyyə hesabatlarının göstəricilərinə təsiri müxtəlif yollarla özünü göstərə bilər: - aktiv və öhdəliklərin dəyəri vasitəsilə müəssisənin seçdiyi uçot siyasətinin elementləri Balans göstəricilərinə təsir göstərir. İllik maliyyə hesabatlarına vəzifə və qeydlər; - gəlirlərin, xərclərin və nəticədə maliyyə nəticələrinin (xalis mənfəət və bölüşdürülməmiş mənfəətin) məbləği vasitəsilə şirkət tərəfindən seçilmiş uçot siyasətinin elementləri Balans hesabatının göstəricilərinə, Maliyyə Nəticələri Hesabatı, Kapital haqqında Hesabat və illik maliyyə hesabatlarına təsir göstərir.

Müəssisənin maliyyə hesabatlarına uçot siyasətinin əhəmiyyətli təsiri əsasında uçot siyasətinin elementlərinin seçimi müəssisənin seçdiyi strategiyaya əsaslanır.

“Daha gəlirli müəssisə” strategiyasına əməl olunarsa, minimum xərcləri və müəssisənin maksimum gəlir və maliyyə nəticələrini təmin edən elementlər seçilməlidir. Bunun üçün mümkün olan maksimum xidmət müddətini təmin edin və bütün növ dövriyyədən kənar aktivlər üçün düz xətt üzrə amortizasiya metodunu seçin. Həmçinin inventar pensiyalarını qiymətləndirmək üçün FIFO metodunu seçilməlidir. Ödəniş intizamının vəziyyətindən asılı olaraq, şübhəli borcların hesablanması üsulunu seçmək lazımdır. Lakin bu yanaşma vergi təzyiqinin artmasına, gələcəkdə mənfəət marjasının azalmasına və biznes fəaliyyətinin aşağı düşməsinə səbəb olacaq.

Nəticə olaraq qeyd edirik ki, uçot siyasətinin hazırlanması çox vacib uçot prosedurudur, çünki uçot siyasəti mühasibat hesabatlarında təqdim olunan təşkilatın maliyyə vəziyyətinin mənzərəsini modelləşdirmək üçün güclü bir

vasitədir. Hesabat istifadəçiləri üçün onların hazırlanmasında istifadə olunan ölçmə əsasını bilmələri vacibdir, çünki hesabatların hazırlanmasında istifadə olunan təxminlər onların təhlilinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Müvafiq olaraq, onlar qəbul edilmiş idarəetmə qərarlarına və hesabatın digər istifadəçilərinin (investorlar, təsisçilər, səhmdarlar, vergi məmurları, təchizatçılar və onun digər istifadəçiləri qərarlarına təsir göstərir) (Abbasov İ.M. 2016: s.26-36).

3.3. Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonunda fəaliyyət göstərəcək təşkilatlarda

Audit sistemi

O, Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının üzərinə düşən vəzifələri layiqincə yerinə yetirmək əzmində olduqlarını və işğaldan azad edilmiş torpaqlarımızın bərpası, işğaldan əvvəlkindən də yaxşı dirçəldilməsi üçün əllərindən gələni edəcəklər.

Xarici təcrübədə auditin üç növünü ayırmaq adətdir: maliyyə, əməliyyat və tələblərə uyğunluq. Maliyyə auditi (maliyyə hesabatlarının auditi) maliyyə hesabatlarında əks olunan məlumatların etibarlılığının qiymətləndirilməsini təmin edir. Belə audit ən çox auditin nəticələrinə əsasən maliyyə hesabatlarına rəy verən audit təşkilatları tərəfindən həyata keçirilir. Forma və məzmun baxımından maliyyə auditi Rusiyada aparılan auditə ən yaxındır. Maliyyə auditi aşağıdakı mərhələlərdən ibarətdir (Abbasov İ.M. 2009): a) bütün əməliyyatların düzgün aparılıb-aparılmadığını, təsdiqini, ödənildiyini və qeydiyyatı alındığını, b) dəqiq uçotun aparılması və təhlükəsizliyin təmin edilməsi üçün müvafiq tədbirlərin görülməyib-görülmediyini müəyyən etmək;

Bu audit növünün özəlliyi ondan ibarətdir ki, audit yalnız mühasibat uçotu ilə məhdudlaşmır.

Əməliyyat auditinin nəticələrinə əsasən şirkət rəhbərliyinə müəyyən fəaliyyət sahələrini, konkret istehsal əməliyyatlarını və fəaliyyət metodlarını təkmilləşdirmək üçün tövsiyələr verilir. Əməliyyat auditi dövlət sektorunda geniş şəkildə inkişaf etdirilmişdir. Nəzarət və mühasibat orqanlarının müasir təcrübəsində - ən yüksək dövlət audit orqanları, əməliyyat audit elmi inkişaf (8 Azərbaycan Respublikasında audit sisteminin islahatı Konsepsiyası. 2001), performans auditı aldı. Müxtəlif ölkələrdə “Əməliyyat auditı” termini ilə yanaşı, Ç.T. Hongren, “yuxarı rəhbərlik tərəfindən müəyyən edilmiş siyasət və prosedurlara əməl edilib-edilmədiyini müəyyən etmək üçün hazırlanmış baxış”dır.

Audit (nəzarət) xidmətinin yaradılması və fəaliyyəti kifayət qədər bahalı bir işdir. Amma fikrimizcə, əgər təşkilatda düzgün və keyfiyyətli uçot və nəzarət olmasa, belə təşkilat bazarda ayaqda qala bilməyəcək, rəqabətə davamlı olmayacaq və inkişafı üçün investisiya cəlb edə bilməyəcək. Beləliklə, idarəetmə auditinin sahəsi idarəetmə nəzarəti sahəsindən daha dardır və özünəməxsus sənaye və spesifik xarakterə malikdir. İdarəetmə auditı, bir qayda olaraq, şirkətdə daxili audit xidməti yaradıldıqda hüquqi status alır. Əgər belə bir xidmət yoxdursa, o, yuxarı rəhbərliyin tapşırığı ilə orta və ya (bəzən) aşağı səviyyəli menecerlər tərəfindən həyata keçirilə bilər. İstənilən halda idarəetmə auditinin aparılması yalnız arzu olunan qənaət səviyyəsinə, şirkətin fəaliyyətinin səmərəliliyinə və səmərəliliyinə nail olunmasına nəzarəti gücləndirir və rəqabət üstünlüklərinin yaradılması üçün yaxşı ilkin şərtlər yaradır. Hazırda inkişaf etmiş ölkələrin dövlət maliyyə nəzarəti orqanlarının fəaliyyətinin ən mühüm istiqamətlərindən biri səmərəliliyin auditı (nəzarəti) təşkil edir ki, onun əsas məqsədi dövlət vəsaitlərindən istifadənin sosial-iqtisadi effektini müəyyən etməkdir. Habelə büdcə vəsaitlərindən istifadənin səmərəliliyini artırmaq üçün tövsiyələr hazırlamaq lazımdır (Abbasova S.A. 2011: s.67).

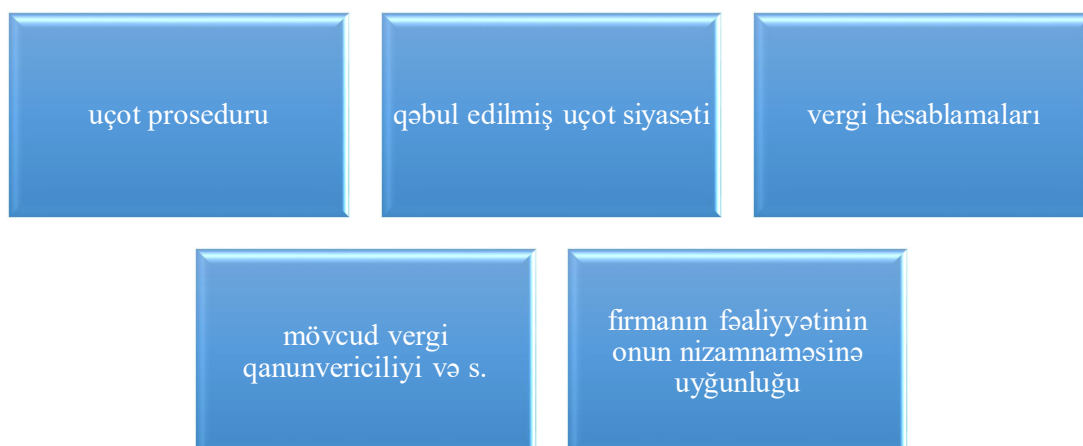
Büdcə vəsaitlərinin yalnız məqsədyönlü və məqsədyönlü xərclənməsinə deyil, həm də son nəticənin əldə edilməsinə yönəlmiş büdcə sistemlərində məhz səmərəliliyə nəzarət getdikcə geniş vüsət alır. Maliyyə nəzarəti nəzəriyyəsində “fəaliyyət auditı” termini meydana çıxmazdan əvvəl əsas təşkilatın və onun

bölmələrinin fəaliyyəti yoxlanarkən bir təşkilatın tərkibinə daxil olan bir sıra şöbələri əhatə edən “audit vasitəsilə” termini mövcud idi. Başdan-başa auditin məqsədi təşkilatın bölmələrinin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin yoxlanılması ilə yanaşı, onların fəaliyyətinin idarə edilməsinin keyfiyyətini müəyyən etməkdir. Yoxlamalar çox zəhmət tələb edir və müstəsna hallarda yuxarı idarəetmə orqanı tərəfindən təşkilati bölmələrin fəaliyyətinin idarə edilməsinin qeyri-kafi səviyyəsinə dair sübutlar olduqda istifadə olunur. Uyğunluq auditləri firmanın xüsusi qaydalara, qaydalara, qanunlara, qaydalara və müqavilə öhdəliklərinə uyğunluğunu müəyyən etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Yoxlama prosesində aşağıdakılar müəyyən edilir:

Tarixi inkişafı nöqtəyi-nəzərindən audit bir neçə mərhələdən keçmişdir ki, bu da təsdiqləmə, sistem yönümlü və riskə əsaslanan audit növlərinin mövcud olmasına səbəb olmuşdur.

Təsdiqedicisi audit. Audit zamanı auditor-mühasib demək olar ki, hər bir təsərrüfat əməliyyatını yoxlayıb təsdiqləmiş, mühasiblə paralel olaraq özünün mühasibat registrlərini yaratmışdır. Hazırda belə bir xidmət bərpa və ya uçotun aparılması adlanırdı. Təsdiqedicisi audit mühasibat sənədlərinin və hesabatların etibarlılığını qiymətləndirmək üçün ilkin sənədlərin və uçot registrlərinin öyrənilməsini nəzərdə tutur. Sistem yönümlü audit. Bu mərhələdə auditin inkişafı ona gətirib çıxardı ki, auditorlar daxili nəzarət əsasında imtahan keçirməyə başladılar. Bu sistem səmərəli işləyirsə, təfərrüatlı auditə ehtiyac yoxdur, çünki auditorlar müəyyən dərəcədə daxili nəzarət sistemində etibar edə bilirlər.

Sxem 2: Yoxlama prosesi.

Mənbə: Mahmudov İ.M., İsmayılov N.M., Zeynalov T.S. 2010 materialları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdi.

Audit işinin yüksək riskli sahələrdə cəmlənməsi və bununla da müştərinin audit üçün xərclərini minimuma endirmək, audit xidmətlərinin daha səmərəli göstərilməsini təmin etmək. Beləliklə, hazırda mühasibat uçotu hesablarının və maliyyə hesabatlarının yoxlanılması məsələləri sahibkarlıq auditi nəzarəti mühitində ən çox tənzimlənəcək. Sahibkarlıq fəaliyyəti olmaqla, kommertiya auditi, hər hansı bir müəssisə kimi, fəaliyyətinin səmərəliliyini artırmaq yollarını axtarır, özünü müdafiə və ədalətsiz rəqiblərə qarşı mübarizə vasitəsi kimi fəaliyyət standartlarını hazırlayır. Kommertiya auditi standartlarına, metodologiyasına və audit nəzarətinin müxtəlif üsullarına malikdir. Sonda qeyd edirik ki, bir çox ölkələrin dövlət nəzarəti orqanları kommertiya auditində artıq yaradılmış nəzarət (yoxlamalar) standartlarını standartın əsası kimi qəbul edirlər ki, bu da yalnız onların ictimai sahədə tətbiqi xüsusiyyətləri ilə tamamlanır.

Podratçılar şirkətin hesablarının və maliyyə hesabatlarının etibarlılığını obyektiv qiymətləndirmək üçün kənar auditlər aparırlar.

Audit rəhbərliyin maraqlarına uyğun olaraq təşkilatın fəaliyyətinin müstəqil yoxlanılması və qiymətləndirilməsidir. Daxili auditin məqsədi işçilərə öz işlərini səmərəli şəkildə yerinə yetirməyə kömək etməkdir.

Təşəbbüs Auditi - Şirkətin direktorlarının və ya təsisçilərinin mülahizəsinə əsasən aparılan audit. Məqsəd mühasibat uçotu və mühasibat uçotu sistemlərində zəif cəhətləri aşkar etməkdir (Mahmudov İ.M., İsmaylov N.M., Zeynalov T.S. 2010: s.43).

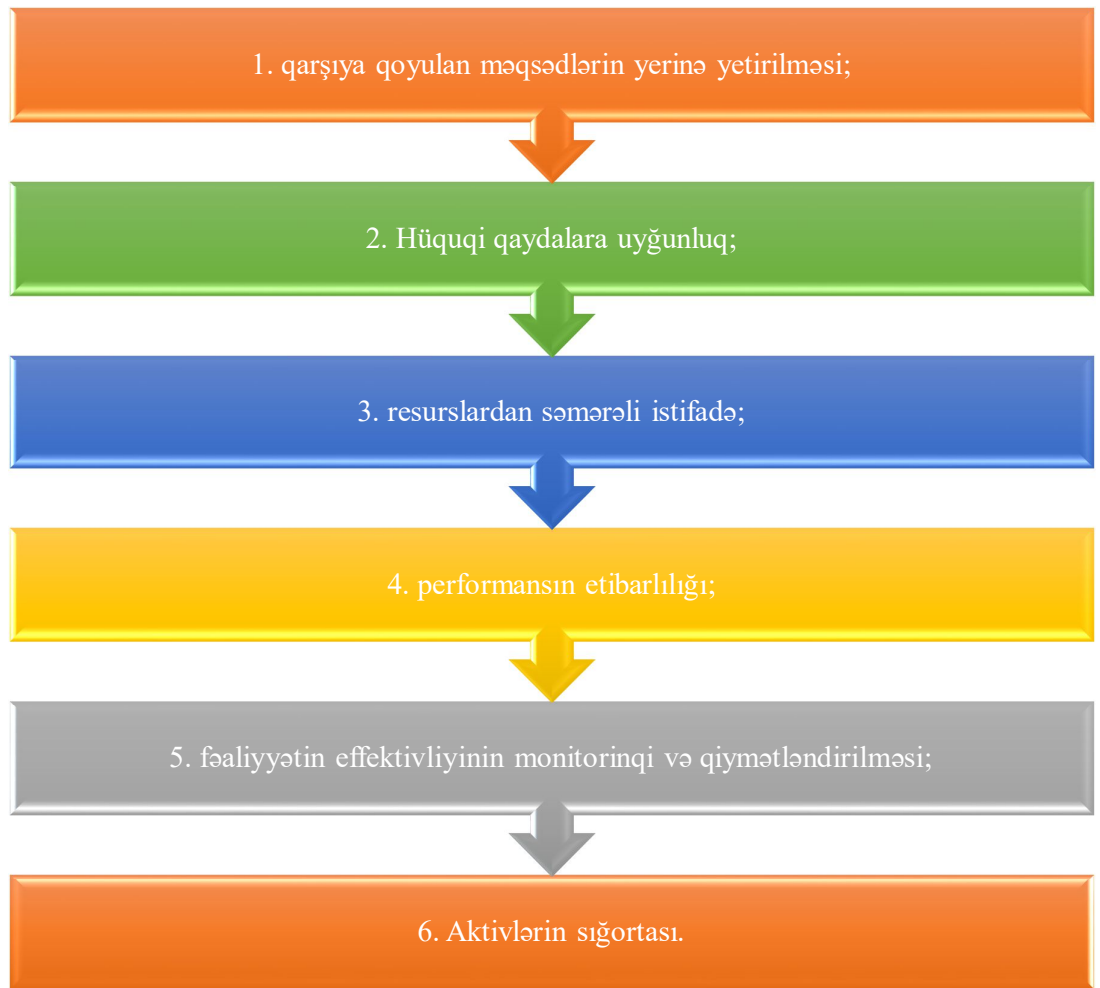
Hüquq auditi qanunla nəzərdə tutulmuş auditdir. Mövcud çətin şəraitdə getdikcə daha çox mühasib təşkilatların maliyyəsinə ciddi nəzər salmağa hazırdır. Böhran mühasibləri korporativ səmərəliliyi və rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün itkiləri tapmağa və daxili resursları səfərbər etməyə çalışırlar.

Bu baxımdan, bu gün ən aktual audit növləri performans auditidir. Audit şirkətin idarə edilməsində zəif cəhətləri müəyyən etmək və sonra dövlət və özəl maliyyə sektorunda idarəetmənin effektivliyini, səmərəliliyini və effektivliyini artırmaq üçün tövsiyələr vermək üçün aparılan auditdir.

Autentifikasiyadan fərqli olaraq, performans auditi səhvləri, pozuntuları, qayda və qaydalardan kənarlaşmaları aşkar etmək, vəsaitlərdən sui-istifadə və sui-istifadəni aşkar etmək, resursların səmərəliliyinin sistemik qiymətləndirilməsi, səmərəsizliyin axtarışı, iqtisadi və maliyyə fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması imkanlarını əhatə edir.

Tənzimləmə nöqtəyi-nəzərindən idarəetmə auditi anlayışı tənzimləmə prosesində müəyyən edilmir, çünki hüquqi baxımdan auditin məqsədi hesabları və hesabatları yoxlamaqdır. Fəaliyyətin auditi ilk növbədə idarəetmə üçün rəhbərlik tərəfindən həyata keçirilir, buna görə də idarəetmə məlumatlarının keyfiyyət meyarı qərarların qəbulu və monitorinqi üçün bu məlumatın ehtiyacı, keyfiyyəti və aktuallığıdır. İş araşdırmasının əsas komponentləri bunlardır:

Sxem 3: Performans auditi üzrə tədqiqatların əsas istiqamətləri

Mənbə: Mahmudov İ.M., İsmayılov N.M., Zeynalov T.S. 2010, materialları əsasında müəllif Tərəfindən tərtib edilmişdi.

Buna görə də demək olar ki, performans tədqiqatı təşkilatın əsas məqsədlərinə çatmaq üçün mövcud resurslardan necə istifadə etdiyini araşdırır. Bu halda, ən yaxşı həll yolu, biznesi özünüz tapmağa çalışmaq əvəzinə peşəkar xarici auditor işə götürməkdir. Bunu aşağıdakılar təsdiq edir (Azərbaycan Dövlət Statistika Sistemi, 1995):

1. Vahid sınaq təcrübəsinin mövcudluğu, çoxlu sayda paralel obyektlərlə müqayisədə zəif cəhətləri tapmaq imkanı diaqnostika üçün tələb olunan bütün məlumatları toplamağa imkan verən sadə metoda əsaslanmalıdır;

2. Daxili proseslərdə iştirakın olmaması, şirkətdə baş verənlərin obyektiv qiymətləndirilməsinin idarə edilməsi;

3. Əksər mühasiblər artıq departamentin güclü tərəflərinə malik olan və səmərəsiz proseslərə diqqət yetirməyən sistemləri daim təkmilləşdirirlər və kənar

auditorların cəlb edilməsi tendensiyaların zəif tərəfləri, iş vaxtının dəyişdirilməsi və prioritetlər baxımından əlavə qiymətləndirilməsinə imkan verir.

Performans auditindən obyektiv, səmərəli və səmərəli istifadə oluna bilər. Bu üç mərhələnin vahid tərifı yoxdur, lakin onlar çox vaxt belə başa düşülür (Abbasov İ.M. 2013: s.49).

1. Şirkət öz aktivlərini iqtisadi və rəşional şəkildə inkişaf etdirmək, qorumaq və istifadə etmək iqtidarında olduğunu, zəif fəaliyyət göstərdiyini etiraf edir və hər hansı səbəbdən öz biznesinin inkişafı və fəaliyyətini tənzimləyən qaydalara riayət edir.

2. Məhsul auditləri performans, ölçmə, ölçmə və hesabat performans, təşkilati performans və sertifikatlaşdırılmış keyfiyyətə nail olmaq üçün nəzərdə tutulmuş sistemləri və ya sistemləri sınaqdan keçirir və təsdiqləyir.

... Təcrübədə performans auditinin uğurla həyata keçirilməsi qabaqcıl iş üçün sistemətik çərçivənin hazırlanmasıdır.

Bununla belə, əksər performans auditı prosesləri səhvləri, qanun pozuntularını və yanlış hərəkətləri müəyyən etmək məqsədilə dürüslük auditindən xaric edilə bilər. Birincisi, o, fəaliyyətin qiymətləndirilməsi meyarlarının seçilməsi və inkişafı ilə məşğul olur. Xarici çoxkanallı dəyişənlərin öyrənilməsindən irəli gələn bir çox səbəblərə görə (Abbasov İ.M. 2016: s.120):

1. Audit metodologiyası beynəlxalq səviyyədə qəbul edilmiş audit meyarlarının müddəalarını təkrarlayır;

2. Praktik audit üsullarının hər bir konkret vəziyyətə uyğunlaşdırılması;

3. Cari qabaqcıl təcrübələrin, meyarların və fəaliyyət göstəricilərinin auditı, min.

4. Hüquqi qurumun auditorunun rəyi.

Performans auditləri bahalıdır və tez-tez inventar və təşkilati performans tələb edir. Bu halda rəhbərlik auditin nəticələrindən istifadə edərək qərar verə bilər. Müasir qloballaşan dünyada böyük audit islahatları aparılır.

Bəzi qruplar kimi, Azərbaycan da auditin inkişafında mühüm mərhələlər əldə edib. Beynəlxalq standartlara cavab verən bir çox qanunlar hazırlanıb qəbul

edilib, mühasibat uçotu qaydaları hazırlanıb. Bu baxımdan, təsdiq etmək olar ki, son 10 ildə və iqtisadiyyatın hər bir sektoru üçün audit bazarı daha sabit və populyarlaşıb. Həmçinin, audit bazarı ticarətdən daha çox dürüstlüyün qorunmasının bir hissəsi kimi başa düşülə bilər. Bununla belə, qeyd etmək lazımdır ki, audit prosesinə mane olan və onun effektivliyini azaldan bir çox problemlər mövcuddur. Bu halda, nəticə bazarlar arasında güclü sərhəddir ki, bu da bazarın monitorinqi auditlərinin xərclərini əhəmiyyətli dərəcədə azalda bilər. Bu cür qeyd-şərtsiz enişlər xilas etmə işlərinin keyfiyyətini aşağı salır. Bütün maliyyə hesabatlarının hərtərəfli və hərtərəfli tədqiqi auditora istifadə edilən hesablara yoxlamaq imkanı verə bilər. Bəzi hallarda məhdud hökumət nəzarəti məhsulun kredit kartına nə qədər xərclədiyinə nəzarət edə bilər.

Audit xidmətləri bazarının gələcək inkişafını proqnozlaşdırmaq və proqnozlaşdırmaq mümkündür. Bunun nəticəsidir ki, beynəlxalq maliyyə hesabatları standartlarına uyğun mühasibat uçotu və audit xidmətləri getdikcə populyarlaşır. Keçmişdə biznes fasiləsiz idi və daha çox maliyyə (mühasibat uçotu) məlumatları daxil edilirdi, MHBS üzrə maliyyə tələblərinin mövcudluğunu nəzərə almasaq. Bütün biznes vəziyyətdən istifadə edə bilər - yeni tənzimləyici orqanlar və çoxsaylı təşkilatlar: mühasibat uçotu, maliyyə siyasəti, inkişaf və idarəetmə uyğunluğu: davamlı təkmilləşdirmə və sistem inteqrasiyası üçün imkanlar yaratmaq üçün çoxsaylı fəaliyyətlər hazırlamaq və həyata keçirmək. İllər ərzində böyük imkanlara malik şirkətlər ilkin ehtiyacları ödəmək üçün audit xidmətlərinə tələbatı artırmalıdırlar. Menecerlər kimi audit qurumları öz mövqelərini gücləndirdilər. Bununla belə, zaman keçdikcə daxili auditlər əhəmiyyətli çətinliklərlə üzləşirlər. Onlardan biri auditin standartlaşdırılması problemidir.

Auditorlarımız beynəlxalq audit standartlarının tələblərini çox az başa düşürlər; Bəzi hallarda bütün auditorlar yerli audit qaydalarının (standartlarının) öz dillərində dərc olunduğunu bilmirlər. Bu investisiya sünbülün dəyərinə arxayın olmalıdır. Şirkətin vəziyyətini və maliyyə fəaliyyətinin nəticəsini əks etdirən əsas sənəd maliyyə vəziyyəti haqqında hesabatdır. Üçüncü tərəf

investorlarının marağı auditin etibarlılığıdır. Nəticə etibar, hesabatlılıq və investor məsləhəti qaydalarına, eləcə də xarici sistemlər kimi sistemlərdən istifadənin qanuniliyinə cavab verməlidir. Bütün bunlar xaricdə auditdə davamlılıq gətirəcək. Çatışmazlıqlara baxmayaraq, material saxlama imkanlarının əldə edilməsindən daha çox audit və təkmilləşdirməyə maraq olacaq. Auditin əsas problemi maliyyə institutları kimi audit qurumlarının səriştəsizliyidir. Bu gün Qərbdə auditin aparılması üçün kompüter texnologiyasının müxtəlif formalarından geniş istifadə olunur və audit risk modellərinə daxil edilir. Yerli auditorlar köhnəlmişdir ki, bu da zəhmət, lazımsız vaxt tələb edir və təbii ki, bu, iqtisadiyyata təkan verəcək.

Standartların geniş şəkildə işlənib hazırlanması alternativ audit firmaları adlanan şirkətlərə baha başa gəlib. İcra hakimiyyətinin işində böyük problemlər var. Onlardan biri meyarlara əsaslanaraq, bu cür təşkilatda auditorların audit zamanı işləməsini təmin etmək üçün auditorlar tərəfindən hazırlanmış sənədləri avtomatik müəyyən edə bilər.

Son onilliklərdə mühasibat uçotu və mühasibat uçotu sistemlərinə tələbat eksponent olaraq artmışdır. Bu sahədə proqram təminatından istifadə də daxil olmaqla yeni hesablama texnologiyaları və yanaşmalar yaranmışdır. Təlim biznes bölmələrinə maliyyə və kompüter texnologiyaları ilə işləmək imkanı verir. Müvafiq olaraq, əsas maraqlı tərəflərin etibarlılığı maliyyə hesabatlarının audit keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasında ən mühüm amildir. Əhəmiyyətli investor hesabatları uzun illər nüfuzlu auditor tərəfindən yoxlanılmamış təşkilatla işə təsir göstərmir.

Lokal qaydalar (standartlar) beynəlxalq mühasibat uçotu standartlarından onunla fərqlənir ki, onlar konkret yerli mühasibat uçotu, mühasibat uçotu, vergi və hüquqi təhlükəsizlik şərtlərini nəzərə alır. Ətraf mühit parametrləri əvvəllər müəyyən edilmiş qaydalara (standartlara) istinaddır və buna görə də əsas prinsipləri və audit üsullarını əks etdirir. Eyni zamanda, standart audit məqsədlərinə daha səmərəli və müasir şəraitdə nail olmaq məqsədi daşıyır. Kompüter dəstəkli audit standartına əsasən, auditor həm əllə, həm də

avtomatlaşdırılmış hesabatların aparılması üçün tək kompüterdən istifadə edə bilər. Nəticədə, ilk növbədə, auditor bütün əməliyyatlar üzrə mühasibat uçotu sənədlərinin yoxlanılması üçün tələb olunan proqram təminatının mövcud olub-olmaması və ya birləşdirilmiş sənədlərin (qeydlərin) xülasəsinin mövcud olub-olmaması barədə qərar verməlidir. İkinci halda, biznes bölməsinə nəzarət etmək üçün yalnız müvafiq informasiya texnologiyaları proqram təminatından istifadə edilməlidir.

Auditdə kompüterlərdən istifadənin əsas məqsədi insan-kompüter qarşılıqlı əlaqəsinin səmərəliliyini artırmaq üçün audit kimi ənənəvi audit proseslərini strukturlaşdırmaqdır. Kompüterdən istifadə etməklə audit apararkən, audit firmasının özünütənzimləmə orqanları tərəfindən hazırlanmış audit qaydaları və standartlarına riayət etməsini təmin etmək üçün audit metodunun məqsədləri və əsas elementləri qorunacaqdır.

İstər kompüter texnologiyası olsun, istərsə də ənənəvi audit prosesi olsun, auditin hazırlıqdan başlayaraq bir çox mərhələləri var. Kompüterdən kənar olan ənənəvi audit növündə auditin planlaşdırılması və hazırlanması bu mərhələdə həyata keçirilir və auditor təşkilati müştərinin əvvəlcədən razılaşdırılmış vaxt çərçivəsində həyata keçirə biləcəyi xidmətləri qiymətləndirməlidir. Zəruri hallarda auditor müştəri haqqında ilkin məlumatları yoxlayır, məsələn, onun hüquqi ünvanını dəyişdirməklə və ya başqa yolla. Bu, potensial təhlükələri müəyyən etmək üçün edilir. Əgər başqa problem yoxdursa, müqavilənin icrası üçün müştəriyə öhdəlik məktubu göndərilir. Nəticədə tərəflər xidmət müqaviləsi bağlayırlar. Eyni mərhələdə auditor nəzarət sahəsini müəyyənləşdirir, nəzərdən keçirmək üçün sualların siyahısını hazırlayır, iş qrafikini, işçi heyətini və layihənin həyata keçirilməsi xərclərini planlaşdırır. Siyasətlər də birləşdirilmişdir və həyata keçirilməsi üçün son tarixləri göstərir.

Yuxarı Qarabağda yaradılacaq qurumların auditində auditorların səmərəliliyini artırmaq üçün müxtəlif kompüter avadanlıqlarından istifadə olunacaq. Avtomatlaşdırılmış proqram təminatı və kompüter texnologiyası daha dəqiq monitorinqi təmin edəcək və çatdırılma müddətini azaldacaq. Bu günə qədər

müasir proqram təminatının idarə edilməsində və audit texnikasında istifadə olunan proqram təminatı lazımi qaydada tətbiq edilməmişdir ki, bu da sistemlərin keyfiyyətinə mənfi təsir göstərir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Tədqiqat Dağlıq Qarabağda fəaliyyət göstərən şirkətlər üçün nəzəri və praktiki əhəmiyyət kəsb edən bir neçə nəticə və tövsiyələr hazırlamağa imkan verir:

1. Şirkətin maliyyə göstəriciləri (ümumi mənfəət, vergi öhdəlikləri, xalis gəlir, hesablanmış amortizasiya, sərbəst pul vəsaitlərinin hərəkəti, likvidlik, maliyyə sabitliyi, pul vəsaitlərinin hərəkəti) təsdiq edilmiş uçot sistemi ilə birbaşa şirkətdən asılıdır.

2. Yaxşı maliyyə hesabatlarının hazırlanması prosesinin əsas elementlərindən biri mühasibat uçotu sistemidir ki, bu da informasiyanın qanuni tələblərə, onun hazırlanmasına və prosesin təşkilati aspektlərinə uyğun olmasını təmin etməlidir.

3. Təklif olunan subyektin mühasibat uçotu sisteminin, bir tərəfdən onların təsərrüfat fəaliyyətinin xüsusiyyətlərinin, digər tərəfdən maliyyə hesabatlarının beynəlxalq standartlarının tələblərinin gücləndirilməsi zərurəti mühasibat işi üçün böyük problemdir.

4. Funksional mühasibat uçotu sistemi pərakəndə, topdansa satış və e-ticarət biznesi ilə məşğul olan müəssisələr tərəfindən hesabların idarə edilməsi və aparılması üçün ən yaxşı təcrübə sistemidir.

5. Müəssisənin uçot siyasəti haqqında əmrdə aşağıdakı mühasibat uçotu məqamlarını əks etdirmək lazımdır:

-kommersiya müəssisələri üçün Hesablar Planı əsasında sintetik və analitik hesabları özündə əks etdirən mühasibat uçotu üçün işçi hesablar planını hazırlamaq. mühasibat uçotunun və hesabatın vaxtında aparılması və tamlığı tələblərinə uyğun olaraq uçotun aparılması üçün zəruri olan;

-təsərrüfat əməliyyatlarının qeydiyyatı üçün istifadə olunan ilkin uçot sənədlərinin formaları, habelə daxili maliyyə hesabatları üçün sənədlərin formaları;

- binaların, avadanlıqların və qeyri-maddi aktivlərin amortizasiya üsulları, inventarların və satılan malların qiymətləndirilməsi üsulları, müəssisənin gəlir və xərclərinin tanınması üsulları;

- sənəd dövriyyəsi qaydalarını və mühasibat məlumatlarının emalı texnologiyasını;

- istifadə olunan vergi rejimi və s.

6. Beynəlxalq standartlara uyğun olaraq əsas vəsaitlərə tətbiq edilən uçot siyasətində əks olunan amortizasiya metoduna vaxtaşırı yenidən baxılmalıdır. Əsas vəsaitlərdən iqtisadi mənfəət əldə etmək şərtləri dəyişdikdə, bu dəyişiklikləri əks etdirmək üçün amortizasiya metodu dəyişdirilməlidir.

7. Ticarət şirkəti özü üçün ən məqbul hesab etdiyi malların dəyərinin qiymətləndirilməsi üsulunu müstəqil olaraq seçir.

78 Müəssisəsinin maliyyə hesabatları onun maliyyə vəziyyəti, fəaliyyətinin maliyyə nəticələri və maliyyə vəziyyətindəki dəyişikliklər haqqında etibarlı və dolğun təsəvvür yaratmalıdır.

Ona görə də bu məqsədlər üçün mühasibat hesabatları Azərbaycan Respublikasının mühasibat uçotuna dair normativ hüquqi aktları ilə müəyyən edilmiş qaydalar əsasında tərtib edilməlidir.

9. Azərbaycan Respublikasında qanunvericilikdə bəzi boşluqlar mövcuddur ki, bu boşluqlar uçot və audit siyasətinin işlənib hazırlanması və formalaşdırılması üçün zəruri olan müvafiq tərifləri aydın şəkildə təmin etsin.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Bakı, 1995-ci il.
2. “Auditor xidmətində” Azərbaycan Respublikasının Qanunu Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi, Bakı, 1994-cü il.
3. “Azərbaycan Respublikasının Auditorlar Palatasında Qaydalar”, Bakı, 1995-ci il.
4. Abbasov İ.M. (2009), “Auditin nəzəri və praktiki problemləri”, Bakı, Elm, 361 səh.
5. Abbasov İ.M. (2013), “Audit Dərsliyi”, Bakı, Hüquq, 358 səh.
6. Abbasova S.A. (2011), “Praktiki audit, Dərslik”, Bakı, ADİU-nun “Elm və təhsil”, 344 səh.
7. “Azərbaycan Respublikasında mühasibat uçotu sistemində islahatlar” Konsepsiyası, Bakı, 2001.
8. “Daxili audit haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı, 2007.
9. “Hesab haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı, 2004, 72 səh.
10. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, Bakı, “Hüquq nəşriyyatı”, 2000, 288 səh.
11. Azərbaycanda audit: Təşəkküldən inkişafa 1996-2001, Bakı, Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatasının nəşri, 2002, 328 səh.
12. Azərbaycan Milli Audit Standartları, Bakı, “Nağıl evi”, 2004, 296 səh.
13. Bayramov Q., Qənizadə R., Rəhimova S. (2012), Bakı Audit. Qanunvericilik və standart sənədlər. dərim var. Tərtib edənlər., “Nağıl evi”, 365 səh.
14. Cəfərli H.A. (2009), “İqtisadi təhlil, dərslik”, Bakı, “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 425 səh.
15. Hacıyev F.S., Əliyev S.H. (2011), “Audit, Dərslik”, Bakı, ADİU nəşriyyatı, 246 səh.

16. Hacıyev R.S. (2009), "Müşahidə və nəzarət (Dərslik)", Bakı, "Elm", 422 səh.
17. Hacıyev R.S., Səbzəliyev S.M. (2014), "Auditin əsasları". Universitetlər üçün dərsliklər. Bakı, ADİU-nun nəşriyyatı, 275 səh.
18. Xankişiyev B.A. (2012), "Maliyyə nəzarəti", dərslik, Bakı, Azərbaycan, 364 səh.
19. İqtisadiyyat və Audit jurnalı, N4-5 2000, N4,5,7,9- 11/2001, N2,5-7, 11/2002
20. Kazımov R.N., Müslümov S.Y. (2012), "Maliyyə təhlili", Dərslik, Bakı, ADİU nəşriyyatı, 374 səh.
21. Kazımov R.N., Namjobha C.B. (2011), "Praktiki audit", Dərslik, Bakı, ADİU-nun nəşriyyatı, 346 səh.
22. Mahmudov İ.M., İsmayılov N.M., Zeynalov T.S. (2010), "İqtisadi təhlil, Dərslik", Bakı, ADİU-nun nəşriyyatı, 482 səh.
23. Novrucov V.Q. Və qeyriləri. (2011), "Audit. (Dərslik)", Bakı, Şərq və Qərb, 325 səh.

İngilis dilində

1. BPP Learning Media - ACCA F8 "Audit and Assurance" (The Association of Chartered Certified Accountants).

Rus dilində

1. Аббасов Г.А., Сабзалив С.М., Кулиев В.М., Дашдамиров А.И., Садыгов А.А. (2013), «Бухгалтерский (финансовый) учет (на азербайджанском языке)», Баку, 365 страниц.
2. Александрович, Е.В. (2016), «Основы бухгалтерского учета: Учебник. Справка в 14:00. Часть 2. Александрович Е.В., Крюковская Т.А., Шаров А.В.; ГУ Куз ГТУ. Кемерово, 124 с.
3. Астахов В.П. (2011), "Астаховская теория бухгалтерского учета". В.П. М. Издательский центр «Март», 448 стр.

4. Бабаев Ю.А. (2017), «Принципы бухгалтерского учета». Учебники для вузов. Третье издание М. ТК Уэлби, 364 страницы.
5. Бабаев Ю.А., Макарова Л.Г., Оболенская Ю.А., Петров А.М., Самохвалова Ю.Н. (2015), «Бухгалтерский учет». М., 364 страницы.
6. Бахрушина М.А. (2016), «Учетная политика в Системе - Управленческий учет». Монография. Москва, Экономист, 205 с.
7. «Бухгалтерский учет: Учебник Под ред. Безруких» П.С. М., Бухгалтерия, 2007, 318 с.
8. Грачева М.Е. «Учетная политика: анализ нормативных документов и перспективы их развития». МНЕ. Грачева. Международный бухгалтерский учет. 2010, № 14. с. 19-21.
9. Ермакова Х.А., Ивашкевич О.В. «Интеграция методов расчета». Ермакова Х.А., Ивашкевич О.В. Международный бухгалтерский учет. М., 2010, № 11, с. 21-25.
10. Закон Азербайджанской Республики «Об учете» от 29 июня 2004 года, Баку, 2014, 214 стр.
11. Захарьин В.Р. «Учетная политика на 2011 год В.Р.» Джахрин. Экономико-правовой вестник, 2011, № 1, с. 129-131.
12. Козлова Е.П. и другие. (2015), Бухгалтерский учет. М., Финансы и статистика, 412 с.
13. Кондраков Н.П. (2008), «Бухгалтерский учет»: Учеб. Пособие 5-е изд., перераб. И доп. М., ИНФРА-М, 42 с.
14. Кондраков Н.П. (2012), Бухгалтерский учет, Н.П. Кондраков. М., ИНФРА-М, 645 с.
15. Костылева Ю.Ю., Костылев В.А. «Формирование документов учетной политики организации». У.У. Костильва, В.А. Ревизорские ведомости Костылева. Январь 2004 г., № 1, с. 17-24.
16. Красноперова О.А. (2011), «Учетная политика организации на 2011 год». О.А. Красноперов. М., ГроссМедиа, РОСБУХ, 332 с.

17. Международные стандарты финансовой отчетности на русском языке. Москва, Аскери-АССА, 2011, 998 стр.

18. Мизиковский Э.А. (2014), «Принципы бухгалтерского учета». М., Экономист, 412 с.

19. Налоговый Кодекс Азербайджанской Республики, утвержденный Законом Азербайджанской Республики от 11 июля 2000 года № 905-1G (с последующими изменениями и дополнениями), Баку, 2014, 334 страницы.

20. Национальные стандарты бухгалтерского учета для коммерческих организаций, Баку, 2009 г., 314 стр.

21. Николаева С.А. (2011), «Учетная политика организации: принципы формирования, материалы, практические рекомендации, аудит Николаева С.А. М. «Аналитика-Пресс», 368 стр.

22. Поленова С.Н. «Предпосылки международной стандартизации бухгалтерского учета и отчетности Поленова С.Н. Международный бухгалтерский учет». 2008, № 6, с. 3-6.

23. Половинкина С. Учетная политика по МСФО С. Половинкина, расчеты. 2008, № 5, 45 стр.

24. Ремизова Е.Ю., Султанова Г.С. (2009), «Подготовка к переходу на МСФО: что должны знать главные бухгалтеры» Е.Ю. Ремизова, Г.С. Султанов. СИСТЕМА ГАРАНТ, 521 стр.

25. Субзалив С.М., Аббасов Г. (2015), «Бухгалтерский учет в сфере услуг» (на азербайджанском языке), Баку, 363 страницы.

26. Самохвалова Ю.Н. (2009), «Бухгалтерский учет: Практикум: Учебное пособие». М., Форум, 365 с.

Sxemlərin siyahısı

Sxem	1:	Uçot	siyasətində			
dəyişdirilmə.....						
			57			
Sxem	2:		Yoxlama			
prosesi.....						
			63			
Sxem	3:	Performans	auditi	üzrə	tədqiqatların	əsas
istiqamətləri.....						
						65